

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ
ІНТЕРАКТИВНИХ ВПРАВ»**

Виконала: здобувачка 2 курсу
PO1-M22z групи
спеціальності 013 Початкова освіта
Крива Наталія Миколаївна

Керівник:
Бахмат Наталія Валеріївна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методик
початкової освіти

Рецензент:
Каньоса Наталія Григорівна, кандидат
психологічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ВПРАВ.....	7
1.1. Аналіз проблеми формування основ громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти у педагогічній теорії та практиці	7
1.2. Роль і місце інтерактивних вправ у формуванні основ громадянської компетентності учнів початкових класів.....	29
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗМІСТУ ІНТЕРАКТИВНИХ ВПРАВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	41
2.1. Діагностика стану сформованості основ громадянської компетентності молодших школярів у практиці сучасної початкової школи	41
2.2. Розробка змісту інтерактивних вправ з формування основ громадянської компетентності молодших школярів та перевірка його ефективності	46
2.3. Аналіз результатів формувального експерименту. Методичні рекомендації щодо формування основ громадянської компетентності засобами інтерактивних вправ.....	51
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Розвиток України як демократичної правової держави актуалізував проблему громадянської освіти особистості в суспільстві. Так, з упровадженням Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, виникла гостра потреба у створенні сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини у всіх сферах та на всіх рівнях освіти. Це дозволить громадянам краще розуміти свою роль в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, покращити свою здатність брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено діяти на захист та утвердження демократії [5].

Мета громадянської освіти передбачає формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що має культурологічні засади і є фундаментальною духовно-моральною якістю, світоглядною і психологічною характеристикою особистості. Тому вчитель як суб'єкт і організатор процесу виховання молодших школярів повинен сам володіти відповідним рівнем громадянської компетентності, що визначає його громадянську зрілість і професійну готовність до виконання виробничих функцій.

Різні аспекти професійного становлення майбутнього вчителя, його підготовки до здійснення громадянського виховання учнів досліджували В. Андрущенко, О.Вишенський, О. Киричук, О. Савченко, О. Пометун, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін. [1].

Базові засади громадянського виховання молодого покоління, результатом якого є формування громадянської компетентності особистості, висвітлено в працях П. Ігнатенка, В. Поплужного, В. Сухомлинського, В. Щербатюка та ін. Так, В. Щербатюк зазначає, що «значення формування громадянської зрілості у майбутніх педагогів розкрито в працях О. Кафарської, Т. Мироненко, В. Плахтєєвої, Н. Самохіної, А. Сігови та ін. Різні аспекти розв'язання проблеми громадянського виховання учнів загальноосвітніх шкіл розглянуто в низці сучасних досліджень (О. Бенца, М. Боришевський,

П. Вербицька, Н. Дерев'янка, Ю. Завалевський, П. Кендзьор, У. Кецик, Л. Корінна, О. Кошопал, О. Красовська, Л. Рехтета, М. Рудь, О. Сухомлинська, К. Чорна, М. Шимановський та ін.). Питання громадянського виховання молодших школярів висвітлено в працях Н. Бібік, Л. Момотюк, І. Рогальської, О. Савченко, Г. Тарасенко, С. Якименко та ін.» [63, с. 3-4].

Водночас, з упровадженням Типових освітніх програм різних авторських колективів та Концепції розвитку громадянської освіти в Україні виникає потреба у розробці змістового наповнення засобів навчання, які би об'єднували дані документи і сприяли розвитку основ громадянської компетентності молодших школярів. Це і зумовило вибір теми дослідження: **«Підготовка майбутніх учителів до формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи засобом інтерактивних вправ».**

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичному застосуванні інтерактивних вправ для формування основ громадянської компетентності молодших школярів.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати стан висвітлення проблеми у фаховій літературі.
2. Розробити рівні та критерії сформованості окремих складових громадянської компетентності у молодших школярів та здійснити їх діагностику.
3. Охарактеризувати вплив інтерактивних вправ на розвиток основ громадянської компетентності у молодших школярів та розробити їхній зміст для окремих складових.
4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність змісту інтерактивних вправ для формування основ громадянської компетентності в учнів 3-х класів.

Об'єкт дослідження – процес формування основ громадянської компетентності молодших школярів.

Предмет дослідження – зміст інтерактивних вправ для формування в учнів 3-х класів основ громадянської компетентності.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що рівень сформованості основ громадянської компетентності в учнів початкової школи підвищиться за умов чіткої характеристики складових громадянської компетентності та розробці змісту інтерактивних вправ для їх розвитку.

Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс **методів дослідження**: метод теоретичного аналізу психолого-педагогічної, методичної, навчальної літератури; спостереження; індивідуальні та групові бесіди; педагогічний експеримент; анкетування, бесіда, кількісний та якісний аналіз даних, отриманих у процесі експерименту.

Наукова новизна дослідження полягає у:

– визначенні підходу до формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи засобом інтерактивних вправ, що полягає у формуванні у них практичних умінь і навичок наскрізного застосування інформації, яка стосується громадянського виховання особистості, її аналізу, раціонального її застосування через інтерактивні методи роботи;

– уточненні характеристики компонентів, критеріїв та рівнів до формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи засобом інтерактивних вправ.

База дослідження. Комунальний заклад загальної середньої освіти «Початкова школа № 5 Хмельницької міської ради».

Теоретичне значення дослідження полягає в:

– уточненні визначення поняття «громадянська компетентність» і «структура громадянської компетентності»;

– розробці системи інтерактивних вправ для формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи.

Практичне значення дослідження: розроблено та дослідним шляхом перевірено ефективність інтерактивних вправ у формуванні основ громадянської компетентності в учнів початкової школи. Результати

дослідження можуть бути використані ЗЗСО з метою формування громадянської компетентності молодших школярів.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2022-2023 рр.) та представлено на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях.

Публікації.

Крива Наталія. Формування основ громадянської компетентності молодших школярів засобами інтерактивних вправ // Збірник наукових праць студентів і магістрантів педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; педагогічний факультет ; [відпов. секр. Н.В. Бахмат]. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. Вип. XIX. С. 204-210.

Структура та обсяг роботи. Робота дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ВПРАВ

1.1. Аналіз проблеми формування основ громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти у педагогічній теорії та практиці

Закон України «Про освіту» визначає, як один із складників ключової мети освіти, «формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству», «підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [17].

Як бачимо, він безпосередньо стосується соціальної і громадянської компетентності. З огляду на її важливість, закон має закладати підґрунтя для системної громадянської освіти і виховання, визначати засоби і механізми впровадження державної стратегії європейської інтеграції через систему освіти. Оскільки влада ставить «амбітні плани» щодо прискорення темпів європейської інтеграції, вочевидь, необхідно прискорити, передусім, наше ментальне наближення до цивілізованої Європи. Краще не відкладати цю перспективу ще на десяток років. Але ж для цього потрібно вже зараз і дуже швидкими темпами, буквально «на ходу» вносити зміни у зміст навчання і в навчальний процес. Аналіз відповідних статей чинного закону допоможе визначити, які реальні можливості для цього закладені у ньому, а також, як можна прискорити темпи змін і що цьому заважає.

Пункт 5 статті 5 Закону, яка визначає державну політику у сфері освіти, гласить: «Держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей

громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина».

Як відомо, політика передбачає наявність засобів її реалізації. Тож згідно змісту цього пункту, мають бути чітко визначені ці умови та зміст компетентностей. Умови для здобуття громадянської освіти залежать від засад політики у сфері освіти та міри їх реального впровадження у діяльність навчального закладу. Компетентності формуються як результат засвоєних знань і вироблених на їх підґрунті практичних вмінь. Європейські інституції вже давно визначили базовий зміст громадянської компетентності та знання, необхідні для її формування. Більше того, розробили низку рекомендацій з детальним описом громадянських і соціальних знань і вмінь. Цього достатньо, щоб уже зараз починати запроваджувати громадянську освіту в усіх школах, поступово вдосконалювати її зміст.

Правовою підставою для формування громадянських компетентностей на рівні середньої освіти є стаття 12 Закону України «Про освіту», яка визначає 10 ключових компетентностей, зокрема, «громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей», що відповідають меті та принципам освіти, і додатково – наскрізні компетентності, в т.ч. критичне мислення.

Одним із головних завдань, яке постало перед сучасним учителем, є формування в учнів ключових компетентностей, провідною серед яких є громадянська. Її суть чітко окреслена у Державному стандарті початкової освіти і формулюється так: «громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність в житті класу і школи, повагу до прав інших осіб, уміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних з різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікацію

себе як громадянина України, дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя» [13, с. 2].

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, втілюючи ідеї Державного стандарту початкової освіти та Концепції НУШ, базується на необхідності створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини у всіх сферах та на всіх рівнях освіти. Це дозволить громадянам краще розуміти свою роль в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, покращити свою здатність брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено діяти на захист та утвердження демократії [18].

Громадянські компетентності базуються на перелічених вище ціннісних орієнтирах, принципах верховенства права, і демократії, і надають можливість кожному брати активну участь у житті суспільства, ефективно діяти та відчувати власну приналежність до громади/ суспільства/ країни/ спільноти.

Особливостям змісту та організації освітнього процесу для ефективного формування складових досліджуваної компетентності у здобувачів освіти присвячено чимало наукових праць. Ключовими серед них є дослідження, що здійснюються в межах наукової школи В. Андрущенка, зокрема ті, що зосереджуються на стратегічних питаннях державної освітньої політики, зокрема, статусу, глобальних цінностей і функцій освіти в системі суспільної організації та самоорганізації, проблемах підготовки вчителя в умовах демократичних та ринкових перетворень, глобалізації та становлення інформаційного суспільства тощо [1; 59].

«Проблеми важливості формування ціннісних орієнтацій особистості як основи її громадянської компетентності, розкриті в дослідженнях І. Беха, Н. Бібик, О. Вишневського, О. Савченко, Г. Сороки та ін. Висвітлення актуальних проблем громадянського виховання молоді у різні періоди становлення України як незалежної держави, формування у неї національної самосвідомості, обґрунтування філософських, психолого-педагогічних та

народознавчих основ її розвитку, знаходимо у працях Р. Арцишевського, І. Зязюна, В. Кременя, О. Сухомлинської та інших учених» [6].

Значну роль у процесі формування основ громадянської компетентності відіграють способи побудови партнерської взаємодії між учасниками освітнього процесу, розкриті у дослідженнях О. Матвієнко [31], Т. Коваль, О. Заворотнюк та інших учених. Цінними для нас є дослідження, пов'язані з сутністю, структурою і методикою формування громадянської компетентності учнів (В. Доміна, І. Ковальчук, Т. Ремех, Т. Сімеонова, Н. Степанова, Л. Пономаренко та ін.) та методичною підготовкою до цієї діяльності майбутніх учителів початкової школи (О. Біда, В. Коваль, А. Крамаренко, О. Лінник, Г. Черненко, І. Щербак, С. Якименко та ін.).

Для реалізації мети дослідження вважаємо за потрібне проаналізувати нормативні документи та фахові джерела з досліджуваної проблеми.

У Концепції розвитку громадянської освіти в Україні зазначено, «Нормативно-правові основи громадянської освіти в Україні закладені у Конституції України, Законі України «Про освіту», напрями громадянської освіти – у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки та Національній стратегії у сфері прав людини. З прийняттям нового Закону України «Про освіту» поняття громадянської освіти отримало нормативне визначення, а відтак необхідними є подальші кроки з її впровадження» [29].

У Концепції «Нова українська школа» ключове поняття дослідження визначається як: «Громадянські та соціальні компетентності включають володіння культурою демократії, правову компетентність, усвідомлення рівних прав і можливостей, толерантність, здатність до соціальної комунікації, здорового способу життя» [28, с.4].

«Громадянські компетентності базуються на перелічених вище ціннісних орієнтирах, принципах верховенства права, і демократії, і надають можливість кожному брати активну участь у житті суспільства, ефективно

діяти та відчувати власну приналежність до громади / суспільства / країни / спільноти» [29]..

У Концепції розвитку громадянської освіти в Україні передбачено «формування у громадян таких основних громадянських компетентностей:

1) розуміння власної громадянської ідентичності, державної приналежності, національної, етнічної та культурної ідентичностей, повага до інших культур та етносів;

2) здатність плекати українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, поділяти європейські цінності, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства;

3) розуміння значення національної пам'яті, особливості її розвитку, впливу на суспільно-політичні процеси;

4) знання принципів демократії та здатність застосовувати їх у повсякденному житті; розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших;

5) розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та вирішувати конфлікти;

6) знання та розуміння державного устрою, принципів і шляхів формування державної політики у всіх сферах суспільного життя на національному, регіональному та місцевому рівнях;

7) знання механізмів участі у суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом з прийняттям рішень на місцевому, регіональному і національному рівнях; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільно-політичному житті;

8) здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;

9) здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення;

10) здатність до соціальної комунікації, солідарних дій та вміння співпрацювати, формувати групи задля вирішення проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності» [29, с. 4-5].

Громадянські компетентності є інструментом для розширення можливостей розвитку особистості в суспільстві, стимулювання її мотивації, автономії та відповідальності» [12].

«Найбільш цікавою для нас є структура громадянської компетентності, представлена колективом науковців швейцарсько-українського проекту DOCCU (керівник в Україні Н. Протасова), які займаються впровадженням освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини.

Структура громадянської компетентності представлена чотирма складовими, які мають своє змістове наповнення: знання та їх критичне розуміння, навички та вміння, цінності, ставлення (рис. 1.1).

«Громадянська компетентність» у фаховій педагогічній літературі тлумачиться як інструмент для розширення можливостей розвитку особистості в суспільстві, стимулювання її мотивації, автономії та відповідальності. Це – особистісне інтегроване утворення, яке має свою структуру: знання та їх критичне розуміння, навички та вміння, цінності, ставлення.

Є три набори цінностей, що мають вирішальне значення для формування громадянських компетентностей.

Перший набір цінностей – повага до людської гідності та прав людини, ґрунтується на загальному переконанні, що всі люди рівні, мають однакову гідність і заслуговують на однакову повагу, а отже, наділені однаковими правами та фундаментальними свободами і поводитися з ними слід відповідно. Це переконання передбачає, що права людини є універсальними, невід'ємними та неподільними й застосовуються до всіх без винятку, що права людини забезпечують мінімальний захист, необхідний людині [32, с. 36].

Рис. 1.1. Основи громадянської та соціальної компетентностей учня [35; 64; 67]

Другий набір цінностей – визнання цінності культурного багатоманіття, ґрунтується на загальному переконанні, що належність до іншої культури, культурна багатоманітність та плюралізм думок і практик мають схвалюватися, поважатися та всіляко заохочуватися. Це переконання передбачає, що культурна багатоманітність корисна для суспільства, що люди можуть навчитися отримувати користь від різноманіття поглядів, що культурна багатоманітність має заохочуватися та захищатися, що людей слід заохочувати до комунікації одне з одних незалежно від сприймання ними культурних відмінностей, а також те, що міжкультурний діалог має використовуватися для розвитку культури демократії та життя в суспільстві на умовах рівноправності.

Третій набір цінностей – визнання цінності демократії, справедливості, рівності та верховенства права, ґрунтується на системі переконань про те, яким чином суспільство має функціонувати та управлятися.

Складова громадянської компетентності *знання та їх критичне розуміння* базується на необхідності усвідомленні та оцінюванні значень у контексті демократичних процесів та міжкультурного діалогу, щоб стимулювати роздуми та критичне оцінювання того, що було зрозумілим і розтлумаченим» [64; 67] .

«До складової цінності входять загальні переконання людей про цілі, яких потрібно досягти в житті. Вони мотивують і слугують засадничими принципами під час прийняття рішень про те, як діяти. Вони виходять за межі конкретних дій і контекстів, мають усталені, нормативні, якісні характеристики, що визначають кінцеве рішення про те, як потрібно чинити в кожній конкретній ситуації. Вони зумовлюють стандарти та критерії для оцінювання власних дій, так і дій інших людей; обґрунтування думок, ставлення та поведінки; вибір між альтернативами; бажання впливати на інших.

Складова громадянської компетентності *ставлення* – це така ментальна налаштованість, якої людина набуває щодо іншого (наприклад: людини, групи, події, питання тощо). Ставлення зазвичай має чотири компоненти: переконання або думки про об'єкт ставлення, емоції або почуття до об'єкта, оцінювання (позитивне або негативне) об'єкта та схильність поводитися в особливий спосіб щодо об'єкта спілкуванн.

Шість ставлень, що є важливими для громадянської компетентності:

Відкритість – це ставлення до людей, які мають іншу культурну належність або відрізняються світоглядом, переконаннями, цінностями та практиками. Відкритість до культурної інакшості має відрізнятися від інтересу до колекціонування екзотичного досвіду заради власної втіхи та користі.

Повага – це ставлення до когось або чогось (наприклад, людини, переконання, символу, принципу, практики), за якого об'єкт ставлення трактується як такий, що є важливим, має цінність, а отже, це передбачає позитивне ставлення та повагу. Залежно від природи об'єкта, який поважають, повага може набирати різних форм (повага до шкільних правил, повага до мудрості старших, повага до природи).

Громадянська свідомість – це ставлення до громади або соціальної групи. Термін «спільнота» використовується для позначення соціальної або культурної групи, яка є більшою, ніж найближче оточення людини, тобто її сім'я та друзі, та до якої людина відчуває належність. Є численні групи, які було б доцільно тут перерахувати. Наприклад, люди, що живуть на певній території (район, місто, країна, континент, як-от Європа чи Африка, або ж цілий світ, коли йдеться про «глобальну спільноту»); географічно розпоршені групи (етнічні, релігійні, сексуальні меншини тощо) або будь-які інші культурні чи соціальні групи, до яких індивід відчуває належність. Кожна людина належить до множинних груп, а таке ставлення, як громадянська свідомість, може відчуватися щодо кількох груп одночасно [32, с. 38].

Щодо *відповідальності*, то цей термін має багато значень. Насамперед це рольова відповідальність і моральна відповідальність. Перше визначення стосується одного з аспектів громадянської свідомості. Моральна відповідальність полягає у ставленні до власних дій. Вона виникає, коли людина зобов'язана діяти певним чином і заслуговує на схвалення покарання за діяльність належним чи неналежним чином. Умови, які необхідні для того, щоб дати схвальну або несхвальну оцінку діяльності людини, настають тоді, коли людина сама здатна критично поглянути на свої дії, може формувати наміри про те, як діяти, і діяти обраним чином.

Відповідальність передбачає хоробрість, адже людині, яка зайняла принципову позицію, можливо, доведеться діяти самостійно. Таким чином, іноді може спостерігатися напруженість між громадянською свідомістю (що тлумачиться як солідарність із лояльністю до інших людей) та моральною відповідальністю.

Впевненість у собі – це ставлення до самого себе. Воно ґрунтується на переконанні у власній здатності досягнути поставлених цілей. Це переконання зазвичай передбачає впевненість у тому, що людина здатна розуміти, що їй необхідно, формувати відповідні судження, обирати відповідні методи виконання завдань та успішно долати перешкоди, впливати на ситуацію, від якої залежить її життя або життя інших людей, і навіть змінити її.

Отже, самоефективність пов'язана з почуттям упевненості у власних силах. Низька самоефективність може перешкоджати демократичній та міжкультурній поведінці навіть тоді, коли людина має високу здатність. Водночас нереалістично висока самоефективність може призвести до розчарування та фрустрації. Оптимальним ставленням є відносно висока самоефективність у поєднанні з реалістично визначеним рівнем здатностей, що заохочує людей долати нові перешкоди та діяти в проблемних ситуаціях [32, с. 39].

Прийняття невизначеності – це ставлення до об'єктів, подій і ситуацій, що сприймаються як невизначені та підлягають різним суперечливим або несумісним тлумаченням. Люди, що мають високий рівень прийняття невизначеності та неоднозначності, позитивно оцінюють ці об'єкти, події та ситуації, охоче сприймають притаманний їм брак чіткості та зрозумілості, готові визнати, що погляди інших людей можуть бути настільки ж адекватними, як і їхнє власне бачення. Вони вміють конструктивно приймати невизначеність та неоднозначність.

Отже, термін «толерантність» слід розуміти в позитивному сенсі, тобто як прийняття невизначеності та неоднозначності (а не в негативному сенсі, що означає змиритися й терпіти невизначеність). Люди з низьким рівнем

прийняття невизначеності мають єдиний погляд на невизначені ситуації та проблеми, а також використовують негнучкі категорії для сприйняття світу.

Основою складової *навички та вміння* є здатність дотримуватися комплексних, добре організованих зразків мислення та поводитися в адаптивній манері для того, щоб досягти кінцевої мети» [26; 64; 67].

Загалом є вісім наборів навичок, важливих для громадянської компетентності:

Навички автоматичного мислення – необхідні людині для того, щоб здійснити, організувати та оцінити власне навчання відповідно до своїх потреб, самостійно та саморегульовано, без підказки інших. Навички автономного навчання важливі для громадянської компетентності, оскільки вони дають людям змогу самостійно вчитися вирішувати політичні, громадські та культурні проблеми, використовуючи численні джерела (далекі й близькі), не покладаючись на найближче оточення й не очікуючи інформації про це.

Аналітичне та критичне мислення. Навички аналітичного мислення необхідні для систематичного та логічного аналізу різних матеріалів, таких як текст, аргументи, інтерпретації, проблеми, події, досвід. Вони включають здатність та вміння:

- систематично ділити матеріал, який аналізується, на окремі елементи та логічно організувати їх;

- вивчати та тлумачити значення кожного елемента, бажано порівнюючи та взаємопов'язуючи їх відповідно до того, що вже відомо, а також визначаючи подібності та розбіжності;

- вивчати ці елементи відповідно до взаємозв'язків, у яких вони перебувають, і визначати залежності між ними (логічні, повсякденні, тимчасові тощо);

- виявляти будь-які розбіжності та суперечності між елементами;

- визначати можливі альтернативні значення та зв'язки між окремими елементами, створювати нові елементи, здійснювати систематичну заміну

елементів, щоб зрозуміти ефект, який це може мати на цілу модель, і синтезувати елементи в різні способи. Інакше кажучи, уявляти та вивчати нові можливості й альтернативи;

– підсумовувати результати аналізу в організований, цілісний спосіб для формулювання логічних та ґрунтовних висновків.

Навички критичного мислення необхідні для оцінки будь-яких матеріалів та суджень про них. Вони включають здатність та вміння:

– - оцінювати на основі внутрішньої послідовності й узгодженості з наявними доказами та досвідом;

– - доходити висновку про те, чи є матеріали, які аналізуються, актуальними, чіткими, прийнятними, надійними, доцільними, корисними або переконливими;

– розуміти й оцінювати наявні думки, припущення та текстуальні чи комунікативні конвенції, на яких ґрунтується матеріал;

– не лише розуміти буквальний зміст матеріалів, а й усвідомлювати їхнє ширше призначення, що включає основні мотиви, наміри та плани тих, хто їх створив (у випадку політичної комунікації це здатність ідентифікувати пропаганду й деконструювати основоположні мотиви, наміри та цілі тих, хто здійснює таку пропаганду);

– - усвідомлювати місце матеріалів в історичному контексті, у якому їх було створено, щоб оцінити їх;

– - створювати та розробляти альтернативні варіанти можливостей і рішень проблем. Зважувати плюси й мінуси доступних варіантів. Це можуть бути аналіз витрат і вигод (включаючи як короткотермінову, так і довготермінову перспективу), аналіз ресурсів (оцінювання доступності ресурсів, необхідних для втілення кожної з можливостей), аналіз ризиків (розуміння та оцінювання ризиків, що співвідносяться з кожною можливістю, а також способів їх уникнення);

– зіставляти результати оцінки в організований та цілісний спосіб, щоб сформулювати логічні й стійкі аргументи «за» або «проти» певного трактування,

висновків чи певної діяльності, які базуватимуться на чітких, конкретизованих критеріях, принципах і цінностях, та/або переконливого обґрунтування;

– визнавати можливий вплив на оцінку власних припущень та передумов, що могли вплинути на оцінку, усвідомлювати, що власні переконання та судження завжди залежать від культурної належності та індивідуального бачення [32, с. 40].

Уміння слухати та спостерігати – необхідне для того, щоб розуміти, що кажуть люди, а також, щоб вчитися спостерігаючи поведінку інших. Аби розуміти, що кажуть інші люди, потрібно мати навичку активно слухати, звертаючи увагу не тільки на те, що було сказано, а й на те, як це було сказано, а також на мову тіла, зокрема на погляд, вираз обличчя, жести. Спостереження за іншими людьми може стати важливим джерелом інформації про поведінку, що є доцільною, та ефективною за різних культурних обставин і контекстів, а також допомогти добре зрозуміти поведінку через зберігання такої інформації в подібних ситуаціях.

Емпатія – це набір навичок, необхідних для розуміння та співвіднесення думок, переконань і почуттів інших людей, а також для того, щоб побачити світ очима інших людей. Емпатія передбачає здатність вийти за межі власної психологічної рамки та уявити, усвідомити і розуміти психологічну схему та бачення іншої людини. Ця навичка є основою для уявлення про культуруналежності, світогляд, переконання, інтереси, емоції, бажання та потреби іншої людини.

Гнучкість та вміння адаптуватися необхідні для того, щоб пристосувати думки, почуття та поведінку до принципово нових умов і ситуацій, аби людина могла ефективно та належним чином відповідати на виклики, вимоги і можливості. Гнучкість та адаптивність дають змогу позитивно реагувати на новизну та зміни, на соціальні і культурні очікування інших людей, на стилі спілкування і поведінку. Вони також допомагають адаптувати свої шаблони мислення, почуття та поведінку у відповідь на нові

можливості, що з'являються у різних ситуаціях, досвід, непередбачувані зустрічі та інформацію.

Гнучкість та адаптованість, визначені в такий спосіб, мають відрізнятись від безпринципової або умовно-коригувальної поведінки заради особистої користі або вигоди. Їх також слід відрізнити від зовнішньої адаптації не з власної волі.

Лінгвістичність, комунікативні навички та багатоманітність необхідні для ефективної та належної комунікації з іншими людьми. Вони включають в себе:

- - здатність чітко висловлюватися в різних ситуаціях;
- - здатність відповідати комунікаційним вимогам, що вимагають у міжкультурних ситуаціях, користуючись не однією, а кількома мовами або спільною мовою;
- - здатність висловлюватись впевнено;
- - здатність коректно ставити запитання, коли висловлювання іншої людини є незрозумілими;
- - здатність долати непорозуміння в спілкуванні.

Навички співпраці необхідні для успішної участі в спільній діяльності, спільному виконанні завдань та організації заходів. Вони включають в себе здатність та вміння:

- висловлювати думки перед групою та заохочувати її інших членів висловлювати свої погляди;
- вибудувати консенсус та досягати компромісу в групі;
- здійснювати заходи спільно з іншими в добре скоординований спосіб;
- виявляти і ставити цілі в групі;
- допомагати іншим у їхній роботі, якщо це необхідно;
- обмінюватися корисними знаннями, досвідом та заохочувати до цього інших.

Навички вирішення конфліктів необхідні для виявлення, управління нимита мирного подолання. Вони включають у себе здатністьта вміння:

- зменшувати агресію та негатив або запобігати їм, створювати нейтральне середовище, у якому всі могли б вільно висловлювати свої думки та стурбованість;
- заохочувати та посилювати сприйнятливість, взаєморозуміння та довіру між сторонами конфлікту;
- прислухатися до сторін конфлікту, розуміти їх позиції;
- протидіяти некоректному сприйняттю сторонами конфлікту;
- усвідомлювати потребу в мовчанні, перемир'ї або бездіяльності, щоб сторони конфлікту змогли обдумати ситуацію з позицію іншої сторони;
- допомагати іншим вирішити конфлікт, розтлумачуючи можливі варіанти.

Знання та їх критичне розуміння. Знання – це масив інформації, яким володіє людина, у той час як розуміння – усвідомлення смислів. Термін «критичне розуміння» у цьому контексті використовується для того, щоб підкреслити необхідність усвідомлення та оцінювання значень у контексті демократичних процесів та міжкультурного діалогу, щоб стимулювати роздуми та критичне оцінювання того, що було зрозумілим і розтлумаченим (на противагу автоматичному, звичному, нерелевантному тлумаченню).

Різні форми знання та їх критичного розуміння, необхідні для культури днмократії, можна поділити на три групи.

Знання самого себе та критична самооцінка життєво необхідні для того, щоб ефектно та належним чином брати участь у культурі демократії. Вони передбачають:

- знання та критичне розуміння культурної належності;
- знання та критичне розуміння бачення світу, його когнітивних, емоційних, мотиваційних аспектів та упереджень;
- знання та критичне розуміння припущень і передумов, що лежать в основі бачення світу;

- знання та розуміння меж сласної компетентності [32, с. 43].

Знання та критичне розуміння мови і особливостей спілкування
включає:

- знання соціально прийнятих вербальних та невербальних принципів,
- знання та критичне розуміння світу передбачає широкий набір знань у різних галузях.

Знання та критичне розуміння політики і права:

- знання та розуміння політичних і правових понять, зокрема демократії, свободи, справедливості, рівності, прав та обов'язків;
- знання та розуміння демократичних процесів, способів функціонування демократичних інституцій;
- знання та розуміння різних способів участі громадян у публічних обговореннях і прийнятті рішень;
- розуміння владних відносин, політичних розбіжностей та конфлікту думок у демократичних суспільствах, способів їх мирного врегулювання;
- знання та розуміння актуальних питань, актуальних соціальних та політичних проблем, а також політичних поглядів інших людей;
- знання та розуміння сучасних загроз демократії.

Знання та розуміння прав людини;

- знання та розуміння того, що права людини ґрунтуються на гідності, яка є природною для кожної людини;
- знання та розуміння того, що права людини мають універсальний характер, є невід'ємними та неподільними й що в кожній людині є не тільки права, а й обов'язок поважати права інших належно від їхнього походження, етнічної належності, раси, релігії, мови і т.д.;
- знання та розуміння обов'язків країну питанні дотримання прав людини;

- знання та розуміння історії прав людини включно із Загальною знання та розуміння взаємозв'язків між правами людини, демократією, свободою, справедливістю, миром та безпекою;

- знання та розуміння того, що в різних суспільствах і культурах права людини можуть інтерпретуватися по-різному.

Знання та критичне розуміння культури й культур:

- знання та розуміння того, як культурна належність людей формує їхній світогляд, упередження, сприйняття, переконання, цінності, поведінку та взаємодію з іншими;

- знання та розуміння, що всі культурні групи є внутрішньо змінними та різнорідними, не мають фіксованих ознак, включають осіб, які кидають виклик традиційним культурним смислам, що перебувають у постійному розвитку та змінюються;

- знання та розуміння того, як владні структури, дискримінаційні практики та інституційні бар'єри всередині культурних груп та між ними обмежують можливості індивідів, безпритульних людей;

- знання та розуміння конкретних переконань, цінностей, норм, практик, дискурсів та продуктів, що можуть використовуватися людьми, які мають особливі культурні зв'язки, зокрема тих, що стосуються людей, із якими спілкується індивід та які мають іншу культурну належність.

Знання та критичне розуміння релігії:

- знання та розуміння ключових аспектів історії окремих релігійних традицій, основних текстів і ключових доктрин, а також спільних рис та розбіжностей, що існують між різними релігійними традиціями;

- - знання та розуміння релігійних символів, обрядів і релігійного використання мови;

- знання та розуміння ключових рис вірувань, цінностей, практики та досвіду людей, які сповідують певні релігії;

- декларацією прав людини та Конвенцією ООН про права дитини;

– розуміння того, що суб'єктивний досвід та особисте сприйняття релігії відрізнятимуться від загальноприйнятого визначення відповідних релігій;

– знання та розуміння внутрішньої різноманітності вірувань і практик, що існують у межах окремих релігій;

– знання та розуміння того, що всі релігійні групи включають індивідів, які оскаржують традиційне розуміння релігії, кидають йому виклик, а також усвідомлення, що релігійні групи не є фіксованими та постійно змінюються.

Знання та критичне розуміння історії:

– - знання та розуміння мінливості історії й інтерпретації минулого з часом та в різних культурних контекстах;

– - знання та розуміння окремих наративів, в основі яких погляди на історичні сили та фактори, що змінили сучасний світ;

– розуміння процесу історичного дослідження, зокрема того, як відбираються та тлумачаться факти і як вони стають основою історичного наративу, пояснень та аргументації;

– розуміння необхідності доступу до альтернативних джерел інформації про історію, тому що внесок в історію маргінальних груп (наприклад, культурних меншин та жінок) часто виключається із стандартних історичних наративів;

– знання та розуміння того, як історію подають і вивчають з етноцентричного погляду;

– знання та розуміння того, що поняття демократії та громадянства в різних культурах розвивається по-різному;

– знання та розуміння того, що стереотипізація – це форма дискримінації, яка використовувалася для заперечення індивідуальності та інакшості людей, порушення прав людей, а в деяких випадках призвела до злочинів проти людства;

– розуміння та тлумачення минулого у світлі сьогодення з поглядом у майбутнє та розуміння актуальності минулого відносно проблем і викликів, які існують у сучасному світі.

Знання та критичне розуміння ЗМІ:

– знання та розуміння процесів, за допомогою яких засоби масової інформації виділяють, інтерпретують та редагують інформацію перед тим, як подати її громадськості;

– знання та розуміння засобів масової інформації як товару, що має виробників і споживачів, а також можливих мотивів, намірів та цілей, які можуть мати творці контенту, зображень, повідомлень та реклами;

– знання та розуміння цифрових засобів масової інформації, того, як створюється цифровий медіа-контент (зображення, повідомлення), а також можливих мотивів, намірів та цілей його творців;

– знання та розуміння наслідків, які мас-медіа та цифрові медіа зокрема можуть мати на судження та поведінку людей;

– знання та розуміння того, як створюються політичні повідомлення, пропаганда й мова ненависті в засобах масової інформації та цифрових медіа зокрема; як такі форми комунікації можна виявити; як вберегтися та захиститися від їхніх наслідків.

Знання та критичне розуміння економіки, довкілля та сталого розвитку:

– знання та розуміння економіки, економічних і фінансових процесів, що впливають на життя суспільства, зокрема зв'язку між працевлаштуванням, заробітком, прибутком, податками та державними видатками;

– знання та розуміння взаємозв'язку між прибутком і видатками, характером і наслідками боргу, реальної вартості позик та ризику отримання позик, неспівмірних із реальними прибутками;

– знання та розуміння економічної взаємозалежності глобальної спільноти і впливу особистого вибору та споживчих стандартів на життя в інших частинах світу;

- знання та розуміння довкілля, факторів, які можуть на нього вплинути, ризиків, що можуть негативно позначитися на ньому, сучасних екологічних проблем та необхідності відповідального споживання, захисту довкілля та сталого розвитку;

- знання та розуміння зв'язків між економічними, соціальними, політичними, екологічними процесами з огляду на глобальну практику;

- знання та розуміння етичних проблем, пов'язаних із глобалізацією.

Питанням організації освітнього процесу в початковій школі присвячені дослідження В. Бондаря, М. Вашуленка, Н. Бібик, Ю. Гільбуха, О. Матвієнко, О. Савченко та ін., де розкривається процес формування основ наукового світорозуміння молодших школярів.

Українськими вченими О. Пошетун та І. Тараненко проаналізовано концепції і тенденції громадянського виховання. Ними схвалено загальноєвропейське бачення громадянськості та виділено шляхи її формування. Педагогічні основи громадянського виховання розроблені в дослідженнях І. Беха, Н. Бібик, М. Боришевського, В. Бурау, В. Кременя, І. Щербатюка, С. Якименко та ін.

Проблему формування громадянської компетентності школярів розкрито у методичному посібнику В. Доміної «Формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання», де представлено теоретичні засади формування громадянської компетентності та запропоновано розробки уроків і позакласних заходів [14]. Ще одна наукова праця «Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів», укладачем якої є Н. Степанова, присвячена формуванню громадянської компетентності учнів засобами різних предметів, позакласної та позаурочної роботи з громадянського виховання [57].

«Мета громадянського виховання полягає у формуванні свідомого громадянина, спосіб мислення, вчинки й поведінка якого спрямовані на розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Зміст

виховання в сучасному суспільстві становить система загальнокультурних і національних цінностей, які відображають ставлення особистості до суспільства й держави, культури, природи, себе. Ціннісне ставлення особистості до суспільства й держави передбачає розвиток патріотизму, національної самосвідомості, правосвідомості, політичної культури та культури міжетнічних відносин» [63, с. 8-9].

Ми підтримуємо думку автора, що «результатом громадянського виховання є формування громадянської компетентності як готовності та здатності особистості активно, відповідально й ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав і обов'язків у демократичному суспільстві, застосовувати свої знання на практиці. Саме тому найважливіша вимога до створення виховного простору – залучення особистості до розв'язання суспільно значущих і особистісних життєвих проблем, надання можливості набуття досвіду громадянської поведінки. Становлення громадянської компетентності особистості пов'язане з формуванням базових цінностей української та світової культури, які визначають її громадянську самосвідомість. Формування громадянських ціннісних орієнтирів ґрунтується на соціокультурних досягненнях багатонаціонального народу, народів інших країн, культурних та історичних традиціях рідного краю» [63, с. 8-9].

Одним із критеріїв і результатів громадянської освіти є громадянськість – реальна можливість втілення в життя сукупності соціальних, політичних і громадянських прав особистості, її інтеграція в культурні й соціальні структури суспільства, духовноморальна цінність, світоглядна і психологічна характеристика особистості, що визначає її обов'язок і відповідальність.

Інтерактивні методики навчання як спеціальна форма організації пізнавальної й комунікативної діяльності молодших школярів, залучених до процесу пізнання, дають можливість розуміти й рефлексувати з приводу того, що вони знають і думають [39].

У Державному стандарті початкової освіти та Концепції «Нова українська школа», дані компетентності представлено наскрізно і найповніше висвітлено у галузі «Громадянська та історична», метою якої є: формування громадянської та інших компетентностей; власної ідентичності та готовності до змін через осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям; плекання активної громадянської позиції на засадах демократії, інклюзії та поваги до прав і свобод людини; набуття досвіду співжиття за демократичними процедурами [13, с. 3]. У цьому випадку громадянська компетентність уже представлена в однині, з детальним поясненням складових.

Таким чином, суттю категорії «громадянська компетентність» є особистісне інтегроване утворення, яке мають своє змістове наповнення: знання та їх критичне розуміння, навички та вміння, цінності, ставлення.

Одним із засобів, який давно довів свою ефективність у навчанні здобувачів освіти загалом і при формуванні ключових компетентностей зокрема, є інтерактивні технології. Їх суті, характеристики, класифікації приділено багато уваги на теренах сучасного вітчизняного та зарубіжного досвіду (О. Єльнікова, О. Комар, О. Пироженко, Т. Сердюк та ін.). Близьким нам є визначення М. Кадемія, який вважає інтерактивним таке навчання, яке здійснюється «на основі здійснення прямого та зворотного зв'язку між студентами та викладачами; забезпечення технологічного доступу до навчальної інформації з використанням гіпертекстової технології; адаптації системи навчання до індивідуальних особливостей студентів; реалізації спілкування; можливості керування навчальною діяльністю студентів [46, с. 19-20].

Таким чином, питанню формування громадянської компетентності учнів через здійснення відповідного напряму виховання, приділялась чимала увага у різний період становлення України як незалежної держави. Громадянська компетентність у фахових джерелах тлумачиться як особистісне утворення і представлено як «готовність та здатність особистості активно, відповідально й ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав і обов'язків у

демократичному суспільстві, застосовувати свої знання на практиці» (В. Щербак). Водночас, проблема формування громадянської компетентності молодших школярів у педагогічному досвіді представлена без урахування сучасних тенденцій в освіті, широкого запровадження нових технологій навчання та виховання здобувачів освіти. Одним із засобів, який допоможе у розв'язанні даної проблеми, є наскрізне використання інтерактивних вправ на змісті сучасного і зарубіжного досвіду розвитку демократії в державі у освітньому процесі ЗЗСО.

1.2. Роль і місце інтерактивних вправ у формуванні основ громадянської компетентності учнів початкових класів

Зі зміною нормотворчих документів в системі освіти та її різнобічному реформуванні, виникає потреба у перегляді та модернізації методів та засобів навчання, які би гарантували досягнення результатів, передбачених Державним стандартом початкової освіти, зокрема, забезпечили би стійку сформованість ключових компетентностей та наскрізних умінь студентів.

На думку Т. Васютіної, «важливими дослідженнями з точки зору використання різних методів і засобів у процесі формування основ громадянської та інших компетентностей у здобувачів освіти є доробок учених, де автори розглядають важливість інтерактивних (Ю. Колісник-Гуменюк, О. Комар, І. Королової, О. Пометун та ін.), web-орієнтованих і мультимедійних технологій, соціальних мереж, медіаресурсів у формуванні громадянської та соціальної компетентності у здобувачів освіти різних ступенів (Н. Гавриш, К. Годлевська, Г. Клокова, В. Коваленко., А. Яцишин та ін.)» [7, с. 25]. Слід зазначити, що компетентісно орієнтоване навчання в початковій школі вимагає застосування методів, які передбачають активну діяльність учнів. До таких безпосередньо відносяться інтерактивні.

Стеблюк С., досліджуючи питання використання інтерактивних технологій у підготовці фахівців з економіки, вважає, що «одним із важливих факторів активізації навчально-пізнавальної взаємодії між складними

об'єктами пізнання та суб'єктами навчальнопізнавального процесу є інтерактивне навчання, окремі аспекти якого розглядаються у психолого-педагогічній літературі в рамках різноманітних підходів. Серед них: вирішення проблем активізації навчально-пізнавальної діяльності (І. Лернер, В. Лозова, С. Максименко, М. Махмутов та ін.); характеристики інтерактивних технологій навчання (Н. Баліцька, К. Баханов, О. Біда, М. Окса, Л. Пироженко, О. Пометун та ін.); педагогічні підходи щодо використання групових форм організації навчально-пізнавальної діяльності (Х. Лийметс, К. Нор, О. Ярошенко та ін.); теорії ігрового та інтерактивного навчання (І. Абрамова, Н. Борисова, А. Вербицький, Ю. Ємельянов, В. Платов, С. Шмаков та ін.)» [46, с. 4].

Ми опираємось на ґрунтовне дослідження цього питання, проведене С. Стеблюк та В. Старостою. Зокрема, цінними для нас є аналіз фахових джерел, зроблений авторами. Зокрема, у своїй праці вони зробили чіткий ретроспективний екскурс становлення ключових термінів цієї технології, розгляд інтерактиву як процесу, здатності особистості до діалогічної взаємодії тощо. Зупинимось на цьому детальніше. «Термін «інтерактивна педагогіка», – як зазначають учені, опираючись на дослідження О. Пометун, – ввів у 1975 році німецький дослідник Ганс Фріц. У дослідженнях цього вченого мета інтерактивного процесу – зміна і покращення моделей поведінки його учасників. О. Комар продовжує ідеї О. Пометун і зазначає, що аналізуючи власні реакції та реакції партнера, учасник змінює свою модель поведінки і свідомо засвоює її, що дозволяє говорити про інтерактивні методи як процес інтерактивного виховання. Окремі вчені, досліджуючи походження слова «інтерактив», встановили наступне: воно з прийшло до нас з англійської від слова «inter» – взаємний і «act» – діят;, здатний до взаємодії, діалогу (О. Пометун та Л. Пироженко [38, с. 9]; взаємодіє, впливає один на одного (О. Комар [25]), «той, що взаємодіє» (М. Тесленко [51, с. 64])» [46, с. 16].

«О. Пометун трактує інтерактивність у навчанні «як здатність до взаємодії, перебування у режимі бесіди, діалогу, дії. Відповідно, у дослівному

розумінні інтерактивним може бути названий метод, в якому той, хто навчається, є учасником, який здійснює щось: говорить, управляє, моделює, пише, малює тощо, тобто не виступає тільки слухачем, спостерігачем, а бере активну участь у тому, що відбувається, власне створюючи це» [46].

Аналіз інших праць, як стверджують С. Стеблюк та В. Староста, показує, що «інтерактивність означає:

- здатність до взаємодії, навчання у режимі бесіди, діалогу, дії [19, с. 25]);
- принцип побудови і функціонування педагогічного, психологічного, комп'ютерного спілкування в режимі діалогу [25];
- у навчанні – це процес активної взаємодії учасників навчального процесу як між собою, так і з навколишнім позанавчальним середовищем і позанавчальними джерелами інформації [46, с. 16-17)].

На думку О. Гарнопольського «Це забезпечує взаємний вплив учасників навчального процесу один на одного і вплив на них навколишнього середовища і позанавчальних джерел інформації через спеціально організовану пізнавальну діяльність, що несе яскраво виражену соціальну спрямованість [48, с. 127]). М. Тесленко, у свою чергу, (за С. Стеблюк, В. Старостою) вважає, що інтерактив забезпечує здатність до взаємодії чи саму взаємодію, діалог з ким-небудь, наприклад, викладачем, іншими учасниками навчально-виховного процесу [51, с. 64]. Тоді як Л. Тополя пояснює це «здатністю активно взаємодіяти у процесі виконання певної роботи, в процесі навчання (бесіди, діалогу з кимось (людиною) або чимось (комп'ютером) тощо)» [46, с. 16–17].

Адаптуючи підходи до тлумачення про інтерактивне навчання, зазначимо, що воно є одним із сучасних напрямів активної взаємодії, у процесі якої учень вступає в діалог з учителем або іншими учнями, бере активну участь у пізнавальному процесі, виконуючи творчі, пошукові, проблемні завдання у парі або групі. Джерелом активності учня, на думку О. Бурау, О. Пометун, М. Смирнової та інших учених, які займалися цією проблемою є:

мотиви і потреби молодшого школяра; навчальне середовище, в якому він перебуває; особистість учителя; рівень навченості учнів як партнерів у спілкуванні; засоби діяльності; форми мовленнєвої та соціальної взаємодії, що використовуються у навчанні.

«Досліджуючи інтерактивні методи навчання та методику їх застосування за різних форм організації навчання в початковій школі, можна констатувати, що молодші школярі вчаться ефективно, коли:

- об'єднуються у групи добровільно;
- мають мотивацію до навчання;
- свій алгоритм виконання завдання;
- перебувають у комфортному середовищі: вчитель керує процесом навчання, проте не заважає міркуванню учням;
- аналізують виконану роботу і кожного участь зокрема;
- відчують успіхи» [18].

Сьогодні вимагає удосконалення застосування інтерактивних вправ. Вони використовуються на різних етапах уроків, щоб допомогти учням краще зрозуміти і засвоїти навчальний матеріал.

«Враховуючи вимоги сучасності, до звичних бесід необхідно додати інтерактивні вправи на уроці. Вони сприяють формуванню позитивної «Я-концепції» школярів шляхом підвищення їхнього уявлення про свою соціальну значущість, особистісну цінність. Переваги такі вправ полягають в тому, що по-перше, груповий досвід протидіє відчуженню, допомагає розв'язувати міжособистісні проблеми, коли кожен учень не замикається в собі, не залишається сам на сам зі своїми труднощами. По-друге, робота в групах відображає систему суспільних взаємовідносин, що дозволяє школярам побачити і проаналізувати у спеціально створених умовах психологічні закономірності спілкування та поведінки інших людей і самих себе, які не помітні в життєвих ситуаціях. По-третє дає можливість кожному школяру одержати без оціночний зворотний зв'язок від учнів з такими самими проблемами, які розуміють його почуття й переживання» [37]. «За допомогою

групових завдань кожен учень може поставити себе на місце іншої людини, «зіграти» її роль для кращого розуміння її та самого себе, для знайомства з новими більш, ефективними способами поведінки і спілкування. Внаслідок цього виникає співпереживання, емоційний зв'язок, які сприяють особистісному самостановленню, розвитку самосвідомості» [37].

«Інтерактивна технологія навчання як система містить такі головні компоненти:

- чітко сплановані цілі навчання;
- спеціально відібраний та структурований зміст навчання;
- інтерактивні форми, методи і прийоми, за допомогою яких організоване навчання і стимулюється активна діяльність учнів;
- адекватні цілям, формам і методам засоби навчання;
- розумові і навчальні дії та процедури, за допомогою яких учні можуть досягти запланованих результатів, представлені у вигляді системи пізнавальних завдань;
- організаційні та психолого-педагогічні умови, що дозволяють ефективно спланувати та реалізувати інтерактивне навчання» [37; 38].

Визначення сутності педагогічної технології інтерактивного навчання багато в чому пов'язано із ключовим поняттям «інтерактивний метод». Метод у педагогіці визначається як спосіб цілеспрямованої взаємодії вчителя і учнів для розв'язання педагогічних завдань, тобто для розвитку. Таким чином, інтерактивні методи можемо трактувати як способи цілеспрямованої міжсуб'єктної взаємодії вчителя і учнів зі створення оптимальних умов для свого розвитку.

«Отже, **інтерактивні методи** – це посилена педагогічна взаємодія, взаємовплив учасників педагогічного процесу крізь призму власної індивідуальності, особистого досвіду життєдіяльності. Це процес інтенсивної, міжсуб'єктної комунікації вчителя і учнів, де педагог – суб'єкт власної професійної діяльності – ставить в позицію суб'єкта освітньої діяльності учня.

Інтерактивна вправа, ще один компонент інтерактивної технології - центральна частина інтерактивного уроку, яка має займати близько 50–60 % часу, її мета – засвоєння навчального матеріалу, досягнення результатів уроку» [36].

«Кожен метод та вправа мають свої особливості та умови застосування, проте можна узагальнити та умовно окреслити послідовність проведення частини інтерактивної технології:

1. Інструктування (2 – 3хвилини).
2. Розподіл ролей, за потреби об'єднання в групи (в пари, трійки, четвірки, в залежності від методу чи вправи) (1 – 2 хвилини).
3. Виконання завдання, де вчитель виступає як організатор, помічник, або ведучий (5 – 15 хвилин).
4. Презентація результатів виконання вправи (3 – 15 хвилин).
5. Рефлексія результатів учнями, що є природним і найважливішим компонентом інтерактивного навчання» [37].

«Рефлексія здійснюється в різних формах: як індивідуальна робота, робота в парах, групах, дискусія. Вона застосовується після найважливіших інтерактивних вправ, після уроку, після закінчення певного етапу навчання.

Залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів можна визначити умовну класифікацію інтерактивних технологій навчання:

1. Інтерактивні технології кооперативного навчання;
2. Інтерактивні технології колективно-групового навчання;
3. Технології ситуативного моделювання;
4. Технології опрацювання дискусійних питань» [37].

Вважаємо за потрібне, охарактеризувати усі методи різних груп інтерактивних технологій для реалізації мети і завдань нашого дослідження.

1. Інтерактивні технології кооперативного навчання – це модель організації у малих групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою:

навчання в парах; ротаційні (змінювані) трійки; два – чотири – всі разом; «карусель»; робота в малих групах; акваріум.

2. Інтерактивні технології колективно-групового навчання – передбачають одночасну спільну роботу всього класу: обговорення проблеми в загальному колі; мікрофон; незакінчені речення; мозковий штурм; навчаючи – вчусь («Кожен навчає кожного») і т.д.

3. Технології ситуативного моделювання – це побудова навчального процесу шляхом включення учня до гри (передусім ігрове моделювання явищ, що вивчаються): імітації; спрощене судове слухання; – розігрування ситуацій за ролями («рольова гра», «програвання сценки»).

4. Технології опрацювання дискусійних питань – важливий засіб пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання, бо дискусія – широке публічне обговорення спірного питання: метод-прес; «займи позицію»; «зміни позицію», неперервна шкала думок, дебати, дискусія та ін. [25; 37].

На думку О. Пометун, Л. Пироженко, інтерактивне навчання має конкретну, передбачувану мету – створити такі умови навчання, за яких кожен учень відчує свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Суть інтерактивного навчання вони вбачають у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії, діалогу.

Ціль інтерактивних технологій навчання – виробити в учнів вміння індивідуально і колективно отримувати й оцінювати здобуту інформацію; брати участь в обговоренні; використовувати універсальні стандарти, які допомагають оцінити позицію, прийняти рішення; приходити до єдиного рішення і відстоювати свою позицію. У процесі навчання учні не лише засвоюють знання, водночас відбувається й розвиток особистості, її мислення, пам'яті, уваги, уяви, мовлення, а також підвищується рівень загальної культури.

«Інтерактив – означає здатність взаємодіяти чи знаходитись в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною). Отже, інтерактивне навчання – це насамперед діалогове навчання, під час якого здійснюється взаємодія вчителя та учня».

Інтерактив – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, одним із завдань якої є створення комфортних умов навчання, за яких кожен учасник процесу відчуває свою інтелектуальну спроможність [44, с. 7].

Інтерактивні вправи та технології навчання:

– «навчаючи - учусь» – суть прийому полягає в тому, що кожен учень може передати свої знання іншим дітям та отримати від однокласників нову для себе інформацію в процесі спілкування. Кожна група має певний обсяг інформації, розділеної на частини та записаної на окремих індивідуальних аркушах. За певний час діти повинні засвоїти свою частину інформації і поділитися з іншим учасником. Таким чином, усі діти у групі засвоюють певну суму знань. Потім групи обмінюються делегатами, які навчають дітей іншої групи того, що вивчили самі.

– «мікрофон» – надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання, або висловлюючи свою думку чи позицію. Правила проведення вправи: говорити може тільки той, у кого є «символічний» мікрофон; коли хтось висловлюється, решта не має права перебивати, щось говорити, вигукувати з місця;

– «незакінчені речення» – вправа дає змогу ґрунтовніше працювати над формою висловлювання власних ідей, порівнювати їх з іншими. Робота за такою методикою дає присутнім можливість долати стереотипи, вільніше висловлюватися стосовно запропонованих тем, відпрацьовувати вміння говорити стисло, але по суті і переконливо.

– «метод ПРЕС» (PRES – Position, Reason, Example, Solution) – метою застосування цієї технології є надання учасникам можливості навчитися формулювати й висловлювати свою думку з дискусійного питання аргументовано в чіткій та стислій формі.

Метод «Прес» має таку структуру та етапи:

1. Позиція (Я вважаю, що...)
2. Обґрунтування (Так є, тому, що...)
3. Приклад (Наприклад...)
4. Висновки (Отже, я вважаю...)

– «коло ідей» – ця технологія є ефективним при вирішенні гострих суперечливих питань і корисним для створення списку ідей. Вона дозволяє залучити всіх учасників до дискусії. Цю технологію слід використовувати, коли відбувається обговорення питання або виступають доповідачі від малих груп. Метою технології є залучення всіх до обговорення поставленого питання. Вона дозволяє уникнути ситуації, коли перша група, що виступає, подає вичерпну інформацію з проблеми.

– «займи позицію» – ця технологія допоможе під час суперечки чи дискусії надасть можливість висловитися кожному, продемонструвати різні думки з теми, обґрунтувати свою позицію або навіть перейти на іншу в будь-який час, якщо аргументи протилежної сторони були переконливими. Предметом обговорення мають бути дві протилежні думки, які не мають однозначної (правильної) відповіді.

– - робота в парах – можна використовувати для досягнення будь-якої дидактичної мети: засвоєння, закріплення, перевірка знань тощо. За умов парної роботи всі діти в класі отримують можливість говорити, висловлюватись. Робота в парах дає учням час подумати, обміняти ідеями з партнером і лише потім озвучити свої думки перед класом. Вона сприяє розвитку навичок спілкування, вміння спілкування, вміння висловлюватись, критичного мислення, вміння переконувати і вести дискусію. Під час роботи в парах можна швидко виконати вправи, які за інших умов потребують значної витрати часу;

– - робота в групах – надає всім учасникам можливість діяти, практикувати навички співробітництва, міжособистісного спілкування (зокрема, відпрацювання прийомів активного слухання, узгодження різних

поглядів). Роботу в групах слід використовувати тоді, коли необхідно розв'язувати проблему, з якою важко впоратись індивідуально та коли один із очікуваних результатів є набуття навичок роботи в команді. Під час створення груп рекомендується об'єднувати в одній групі учасників із різними рівнями підготовки та досвіду з питання, що розглядається, оскільки в різномірних групах стимулюється творче мислення, інтенсивний обмін ідеями, проблема може бути розглянута з різних боків;

– «мозаїка» – учням пропонується самостійно опрацювати матеріал (кожному різний) і законспектувати його в один із розділів за певний час. Після цього діти по черзі ознайомлюють свою групу з конспектом, а члени групи повинні за ним занотувати ті самі нотатки. Наприкінці спілкування в усіх членів групи повинна бути заповнена таблиця [56, с. 230].

Таким чином, найголовнішим завданням для нас з курсу «Я досліджую світ» є формування основ громадянської компетентності в молодших школярів засобом інтерактивних вправ. Тому щоразу, обдумуючи урок, ми спочатку розв'язувала принципове завдання, як найдоцільніше організувати передачу нового матеріалу, через яку інтерактивну вправу це краще зробити. Необхідно перетворити кожний урок на урок спілкування, мислення, діалогу. З цією метою на кожному уроці ми застосовували інтерактивні вправи з різних груп відповідних технологій, які сприяли розвитку основ громадянської компетентності у молодших школярів.

Таблиця 1.1

Дидактичні можливості інтерактивних вправ для формування основ громадянської компетентності в молодших школярів

(за DOCCU «Живемо в демократії»)

Групи складових громадянської компетентності	Приклад складової групи	Інтерактивні вправи, що їх формують
Цінності	Повага до людської гідності	«Дерево прав людини» (робота в групах)

	прав людини	
Ставлення	Громадянська свідомість	«Перегони на повітряних кулях» (робота в групах) «Скарбничка»
	Відкритість до інших культур, переконань світогляду людей та інших	«Відмінності» (робота в групах)
Навички, вміння	Навички співпраці	«Китайські палички» (робота в групах)
Знання та критичне розуміння їх	Критичне мислення	«Істинне та хибне»

Найголовнішим завданням для нас з курсу «Я досліджую світ» є формування основ громадянської компетентності в молодших школярів засобами інтерактивних вправ. Тому щоразу, обдумуючи урок, ми спочатку розв'язувала принципове завдання, як найдоцільніше організувати передачу нового матеріалу – повідомлення, евристична бесіда, відкриття, роздум, розв'язання проблеми, самостійна робота тощо. Необхідно перетворити кожний урок на урок спілкування, мислення, діалогу. З цією метою на кожному уроці застосовую інтерактивні вправи, творчі проблемні завдання, що забезпечують розвиток тих здібностей і якостей, які перебувають у стадії формування.

Отже, нами встановлено, що громадянська компетентність як особистісне утворення має таку структуру: знання та їх критичне розуміння, навички та вміння, цінності, ставлення. В кожному з цих структурних елементів є своє змістове наповнення, яке в більшій чи меншій мірі, формується в учнів залежно від їх вікових особливостей і здатностей сприйняти відповідний освітній вплив.

Одним із програмних курсів, де чітко розструктуровується мета *громадянської та історичної освітньої галузі* є курс «Я досліджую світ», який сприяє формуванню в молодших школярів ключових компетентностей: соціальної, громадянської, загальнокультурної, інформаційно-комунікативної, вміння вчитися.

Доведено, що одним із засобів із підтвердженою ефективністю, який сприяє наскрізному формуванню громадянської компетентності в учнів різного віку є інтерактивні вправи. Найбільш вживаною у початкових класах є інтерактивні вправи з груп колективно-групового навчання та ситуативного моделювання з інтерпретацією вчених з швейцарсько-українського проєкту DOCCU. Вони впроваджують ідеї Концепції розвитку громадянської освіти в Україні через освіту для демократичного громадянства та освіту з прав людини.

Підібрані нами інтерактивні вправи (з використанням досвіду DOCCU) будуть корисні під час ухвалення освітніх рішень та планування, допоможе освітянам підготувати учнів до їх становлення як громадян, наділених демократичними та міжкультурними компетентностями. Такими вправами стали: «Перегони на повітряних кулях», «Істинне та хибне», «Дерево прав людини» тощо

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗМІСТУ ІНТЕРАКТИВНИХ ВПРАВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Діагностика стану сформованості основ громадянської компетентності молодших школярів у практиці сучасної початкової школи

Експериментальне дослідження проводилось на базі Комунального закладу загальної середньої освіти «Початкова школа № 5 Хмельницької міської ради» в 3 – А та 3 – Б класах. На етапі діагностики сформованості громадянської компетентності було охоплено 42 учні 3 – А (20 осіб) та 3 – Б (22 особи) класах. Для проведення діагностування були використані такі методи: анкетування для вчителів та учнів, бесіда, аналіз, синтез, порівняння та узагальнення.

В анкетуванні взяли участі всі 42 особи. У анкеті були представлені закриті та відкриті запитання (Додаток А). Результати анкетування, ми розділили на три рівні сформованості високий, середній і низький.

Високий рівень – учень знає про національні та загальнолюдські цінності; про державу, закони, права та обов'язки людини, громадянина; про правила спілкування з однолітками та дорослими і нормами поведінки у різних ситуаціях. **Середній рівень** – учень знайомий із загальнолюдськими цінностями, деякими законами та правами людини. **Низький рівень** – учень не знайомий з загальнолюдськими цінностями, не знає прав, обов'язків людини, громадянина.

Облік та оцінювання рівнів сформованості основ громадянської компетентності проводились на уроках за такими критеріями:

1. Повага до людської гідності та прав людини:

– високий рівень – учень пояснює, що кожна людина наділена однаковими правами та фундаментальними свободами і поводитися ними

слід відповідно; визначає, що права людини є універсальними, невід'ємними і неподільними і застосовуються до всіх без винятку;

– середній рівень – учень зазначає, що кожна людина має свої права та обов'язки; переконаний, що всі люди рівні, мають однакову гідність і заслуговують на однакову повагу;

– низький рівень – учень мало знайомий з основними правами людини, а також правом на їх захист.

2. Громадянська свідомість:

– високий рівень – наявність чітких знань про Батьківину, державу, символи, конституцію, поняття належності до певної нації; розуміння учнем обов'язків, необхідності їх виконання;

– середній рівень – наявність окремих знань про державу та її символи, не чіткі належності до власної нації; недостатнє усвідомлення громадянських пра та обов'язків;

– низький рівень – відсутність знань про базові громадянські поняття, нерозуміння сутності громадянськості, не проявляє у спілкуванні та у власних вчинках громадянської свідомості.

Таблиця 2.1

Рівні сформованості основ громадянської компетентності експериментальної групи (З – А клас)

Рівні сформованості	Учні	
	Абсолютні одиниці (20 осіб)	Відносні одиниці (%)
Високий	6	24,9%
Середній	12	66,8%
Низький	2	8,3%

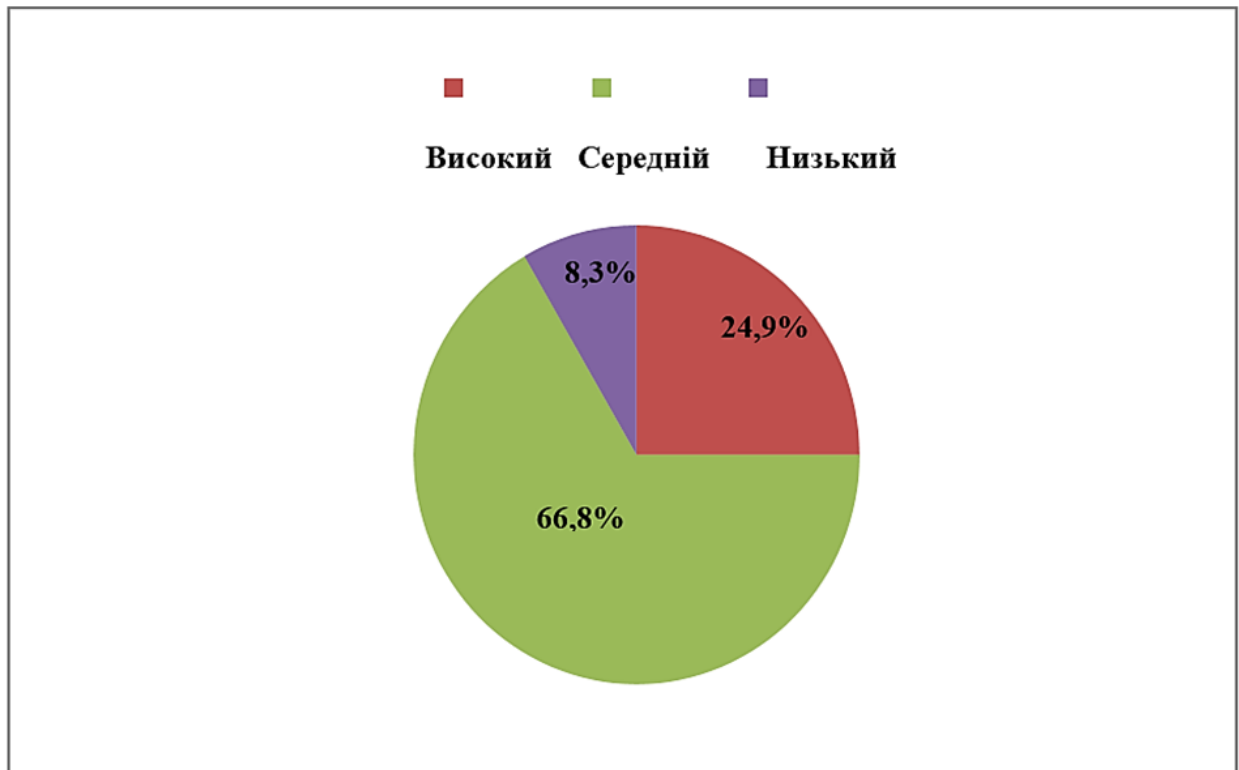

Рис. 2.1 Рівні сформованості основ громадянської компетентностей учнів 3 – Б класу

Результати анкетування учнів експериментальної групи показали, що лише 24,9% учнів знають, хто такий громадянин, які він має права та обов'язки та в якому документі записано права громадянина України. Їм цікава ця тема, яку хотіли б вивчати надалі. 66,8% опитуваних, не знайомі з поняттям – громадянин, також знайомі з малою кількістю прав, але їм цікава ця теми, вони хотіли б її вивчати. Лише 8,3% проявили байдужість до даної теми.

Таблиця 2.2

**Рівні сформованості основ громадянської компетентності
контрольної групи (3 – Б клас)**

<i>Рівні сформованості</i>	<i>Учні</i>	
	<i>Абсолютні одиниці (22 особи)</i>	<i>Відносні одиниці (%)</i>
Високий	9	41%
Середній	12	54,5%
Низький	1	4,5%

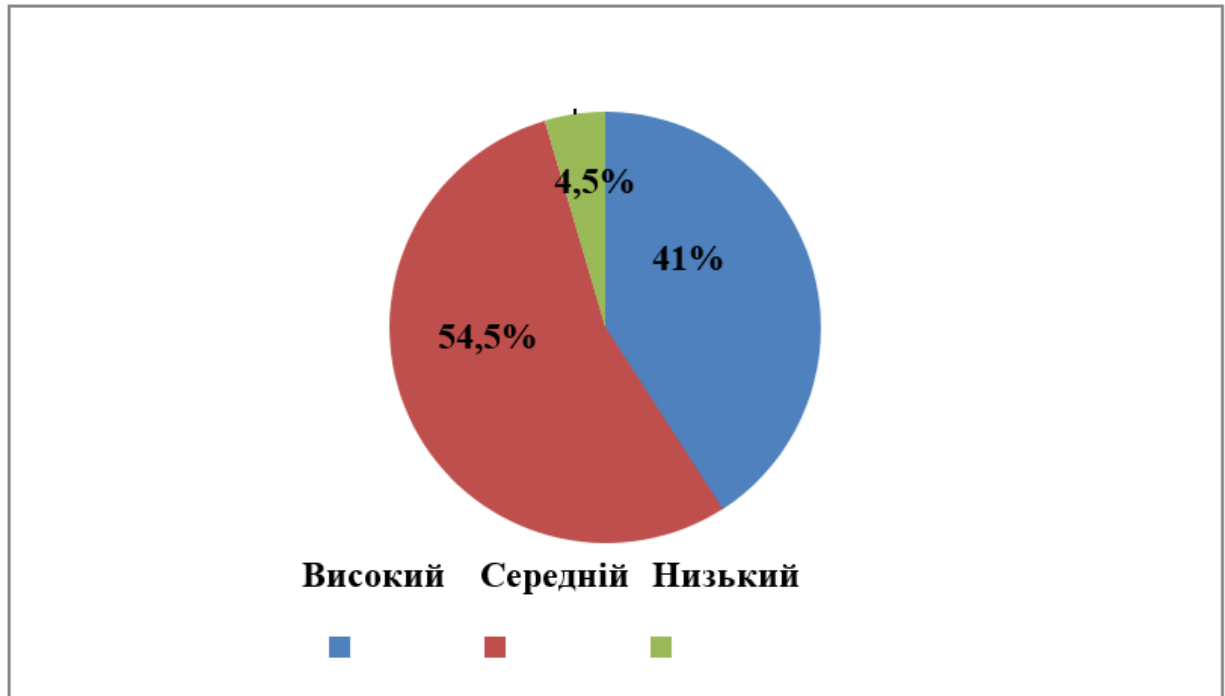

Рис. 2.2 Діаграма показників рівня сформованості основ громадянської компетентності 3 – Б класу

Результати анкетування контрольної групи показали, що 30% знають хто такий громадянин і які права та обов'язки він має. Учні цікава ця тема. 65% учнів, мало знайомі з поняттям – громадянин, його правами та обов'язками, але їм цікава ця тема, вони хотіли б її вивчати. Лише 5% проявили байдужість до теми.

Таблиця 2.3

Рівні сформованості основ громадянської компетентності

3 – А та 3 – Б класів

Рівні сформованості основ громадянської компетентності	Учні			
	3 – А		3 – Б	
	Абсолютні одиниці (20 осіб)	Відносні одиниці (%)	Абсолютні одиниці (22 особи)	Відносні одиниці (%)
Високий	6	24,9%	9	41%
Середній	12	66,8%	12	54,5%
Низький	2	8,3%	1	4,5%

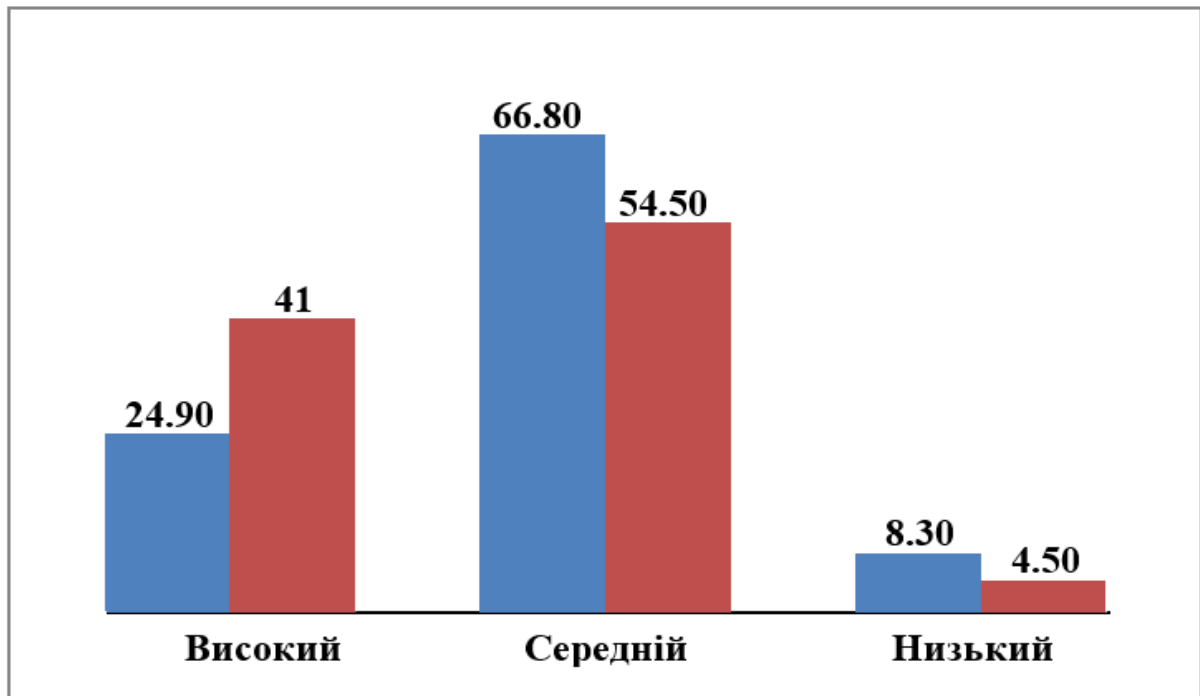

Рис. 2.3 Діаграма рівнів сформованості громадянської компетентності 3 – А та 3 – Б класів

Проаналізувавши результати, можна зробити висновок, що рівень сформованості громадянської компетентності в 3 – Б є вищим ніж в 3 – А. Відсоток учнів із високим рівнем є більшим на 16,1%, середній рівень є нижчим на 12,3%, низький рівень є вищим на 3,8%.

Якість знань учнів залежить від правильного розуміння педагогами сутності громадянських компетентностей, використання різних методів з метою розвитку громадянськості учнів. З метою визначення розуміння цих понять ми провели анкетування та бесіду серед вчителів, в якому взяли участь 4 особи. У анкеті були відкриті питання (Додаток Б). Результати анкетування та бесіди показали середній рівень, високого та низького рівня не виявлено. Вчителі в загальному знають, що таке громадянська компетентність і формують її за вимогами програми предмету «Я досліджую світ» методом розповіді, бесіди та пояснення. Інтерактивні вправи вчителі застосовують на уроках рідко, адже не вважають їх ефективними і такими, які займають багато часу на підготовку.

Отже, підводимо підсумки нашого діагностування, в більшості дітей ступінь сформованості громадянської компетентності перебуває на низькому рівні. В дітей не сформовані ключові компетентності, а саме здатність налагоджувати взаємодію з іншими, працювати в команді знаходити порозумінні, приймати самостійні рішення та відповідати за їх наслідки, ціннісно ставитися до довкілля. Мало сформоване поняття своїх прав і обов'язків, не вміння критично мислити, проявляти громадянську позицію у ставленні до природи, до людей, до самого себе. Навичка сприймати духовно-моральні основи життя іншої людини, володіти навичками самоконтролю і самооцінки мало усвідомлена. На нашу думку, це сталось через неготовність вчителів у зв'язку з пізнім впровадженням та малою кількістю методичної літератури.

2.2. Розробка змісту інтерактивних вправ з формування основ громадянської компетентності молодших школярів та перевірка його ефективності

Для реалізації завдань дослідження з формування в учнів громадянської компетентності, під час проходження виробничої практики нами були впроваджені інтерактивні вправи, які застосовувались на уроках «Я досліджую світ». Розглянемо їхні види та цілі в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Зміст інтерактивних вправ та особливості їх застосування для (за DOCCU «Основи громадянської та соціальної компетентності учня»)

<i>Складові громадянської компетентності</i>	<i>Приклад</i>	<i>Освітні цілі</i>	<i>Теми уроку</i>	<i>Інтерактивні вправи</i>	<i>Зміст і особливості проведення</i>
Цінності	Повага до людської гідності	Формування і розвитку к в	Права і обов'язки громадян.	«Дерево прав людини»	Учитель розподіляє учнів на невеликі групи

	та прав людини	учнів системи концептуальних поглядів для оцінювання прав людини.		(робота в групах)	від трьох до п'яти осіб. Учитель просить учнів намалювати гарне дерево та назвати його «Дерево наших прав».
					Зназу с товбура дерева учні повинні написати «права людини». Потім до дерева додають кілька основних гілок з ключовими компетенціями, які, на думку учнів, становлять частину прав людини. Навколо цих основних гілок повинна бути певна кількість менших гілок, що пов'язані, на думку учнів, з основними гілками. Групи розміщують плакати на стіні та пояснюють іншим, що на них написано.

Ставлення	Громадянська свідомість	Учні дізнаються про універсальні цінності у правах людини.	Відповідальність за правопорушення	«Перегони на повітряних кулях» (робота в групах)	Учні об'єднуються у групи. Вони малюють повітряну кулю, яка летить над океанами або землею чи горами. Баластні мішки з піском, що символізують десять прав людини, кріпляться на плакат. Учні уявляють, що вони подорожують на «кулі з правами людини». Куля починає падати, тому пасажирів повинні скинути баласт, щоб уникнути серйозної аварії. Завдання учнів – визначити пріоритетність прав людини, що в грі представлені мішками з баластом. Куля продовжує падати та потрібно скидати додатковий баласт через рівні
-----------	-------------------------	--	------------------------------------	--	---

				<p>інтервали часу. Учні повинні скинути більше мішків з баластом. Після того, як чотири або п'ять мішків скинуті за борт, куля безпечно досягає землі.</p> <p>Планетарне обговорення в колі. Кожна група представляє свій список всьому класу та пояснює свої пріоритети. Потім списки порівнюються.</p> <p>Чи є багато відмінностей? Про що було важко домовитись? Чи важко було віддати пріоритет певним правилам?</p>
--	--	--	--	--

Ці матеріали було впроваджено в освітній процес 3– А класу (Додаток Б).

На практиці нами було впроваджено такі уроки «Права громадянина», «Батьки зобов'язані – діти зобов'язані», «Навчання – основний обов'язок дітей», «Відповідальність за правопорушення»,

«Передбачай наслідки своїх вчинків», «Правила життя в суспільстві. За скоєне відповідай перед законом».

Проілюструємо один з уроків за розділом «Україна – незалежна держава» – «Права та обов'язки громадян» [4] (Додаток В). Для реалізації мети дослідження та її завдань, в даній темі нами було застосовано інтерактивну вправу «Дерево прав людини», яка дає змогу учням працюючи в групах практикувати навички співробітництва, міжособистісного спілкування (зокрема, відпрацювання прийомів активного слухання, приймання спільного рішення, узгодження різних поглядів). Формується і розвивається одна з головних складових громадянської компетентності – цінності, прикладом якої є повага до людської гідності та прав людини. Основною метою цієї вправи є формування і розвиток в учнів системи концептуальних поглядів для оцінювання прав людини.

Під час виконання вправи ми дотримувались такої процедури:

1. Учитель об'єднував учнів на невеликі групи по чотири особи.
2. Попросив учнів намалювати гарне дерево та назвати його «дерево наших прав людини». Знизу стовбура дерева учні повинні написати «права людини».
3. Потім до дерева додають кілька основних гілок з ключовими компетенціями ми, які, на думку учнів, становлять або повинні становити частину прав людини. Навколо цих основних гілок повинна бути певна кількість менших гілок, що пов'язані, на думку учнів, з основними гілками.
4. Через певний проміжок часу, що відводиться для підготовки, групи розміщують свої малюнки на стіні та пояснюють іншим, що на них написано. Ці плакати можуть бути залишені на стіні на деякий час.

Отже, з метою формування в учнів 3 – А класу громадянської компетентності нами було розроблено експериментальні матеріали з

інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та перевірено їхню ефективність під час виробничої педагогічної практики.

2.3. Аналіз результатів формувального експерименту. Методичні рекомендації щодо формування основ громадянської компетентності засобами інтерактивних вправ

З метою перевірки ефективності розроблених експериментальних матеріалів, після проведення уроків було опитано учнів 3 – А та 3 – Б класів. Їм було поставлено запитання, пов'язані зі сформованістю громадянської компетентності: знання принципів демократії та здатності застосовувати їх у повсякденному житті; розуміння і сприйняття цінності прав та свобод людини; рівності та не дискримінації, толерантності, доброчесності; вміння відстоювати свої права та права інших; здатність до соціальної комунікації, солідарних дій та вміння співпрацювати тощо.

1. Хто такий громадянин?
2. Що таке право?
3. Чому всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах?
4. Що таке правопорушення? Хто такий правопорушник?
5. Які права має кожен громадянин України?
6. В якому документі записано ці права?
7. Що таке конфлікт і до чого він може призвести?

Під час бесіди діти обмінюються знаннями, думками. На запитання «Чи сподобався вам урок? Чи був урок для них корисним?» діти відповідали – «так».

Після впровадження інтерактивних вправ у дітей сформувалися такі навички як робота в парі та групах, яка навчила їх слухати один одного, допомагати один одному та виконувати спільну роботу разом; також здійснена пропедевтична робота на формування дослідницьких та творчих умінь.

Нами було запропоновано зробити виставку зі спільних робіт дітей, «Дерево прав людини», «Перегони на кулях», «Скарбничка».

Зокрема, ми продемонстрували низку планів-конспектів уроків, з використанням вказаних вище інтерактивних вправ, які нами було впроваджено процесі виробничої практики. Це уроки на такі теми: «Права громадянина», «Батьки зобов'язані – діти зобов'язані», «Навчання – основний обов'язок дітей», «Відповідальність за правопорушення», «Передбачай наслідки своїх вчинків», «Правила життя в суспільстві. За скоєне відповідай перед законом».

Так, в уроці за темою «Права та обов'язки громадян» з розділу «Україна – незалежна держава» нами було застосовано інтерактивну вправу «Дерево прав людини», яка дає змогу учням, працюючи в групах, практикувати навички співробітництва, міжособистісного спілкування (зокрема, відпрацювання прийомів активного слухання, приймання спільного рішення, узгодження різних поглядів) [65; 34]. За допомогою цієї вправи формується і розвивається одна із головних складових громадянської компетентності – цінності, прикладом якої є повага до людської гідності та прав людини. Основною її метою є формування і розвиток в учнів системи концептуальних поглядів для оцінювання прав людини.

Під час виконання вправи ми дотримувались такої процедури:

1. Учитель об'єднував учнів на невеликі групи по чотири особи.
2. Попросив учнів намалювати гарне дерево та назвати його «дерево наших прав людини». Знизу стовбура дерева учні повинні написати «права людини».
3. Потім до дерева додають кілька основних гілок з ключовими компетенціями, які, на думку учнів, становлять або повинні становити частину прав людини. Навколо цих основних гілок повинна бути певна кількість менших гілок, що пов'язані, на думку учнів, з основними гілками.
4. Через певний проміжок часу, що відводиться для підготовки, групи розміщують свої малюнки на стіні та пояснюють іншим, що на них написано.

На прикладі результатів контрольних замірів, які ми отримали в результаті дослідження, ми довели студентам, що використання таких вправ суттєво сплинуло на підвищення рівня сформованості обраних нами складових громадянської компетентності в учнів 3-го класу. Адже включення молодшого школяра в активну пізнавальну, дослідницьку діяльність через

інтерактивні вправи, створює умови для його самовираження, забезпечує організацію комунікативного спілкування, сприяє застосуванню в освітньому процесі елементів дискусії, що є ефективними засобами розвитку особистості загалом і вказаних складових громадянської компетентності зокрема.

Результати вербального оцінювання учнів після впровадження інтерактивних вправ показали, що більшість з них мають високий рівень сформованості громадянської компетентності після проведення розроблених уроків (табл. 2.5., рис. 2.4)

Таблиця 2.5

**Рівні сформованості основ громадянської компетентності учнів
3 – А класу після впровадження експериментальних матеріалів**

Рівень сформованості	Учні	
	Абсолютні одиниці (20 осіб)	Відносні одиниці (%)
Високий	11	55%
Середній	9	45%
Низький	1	5%

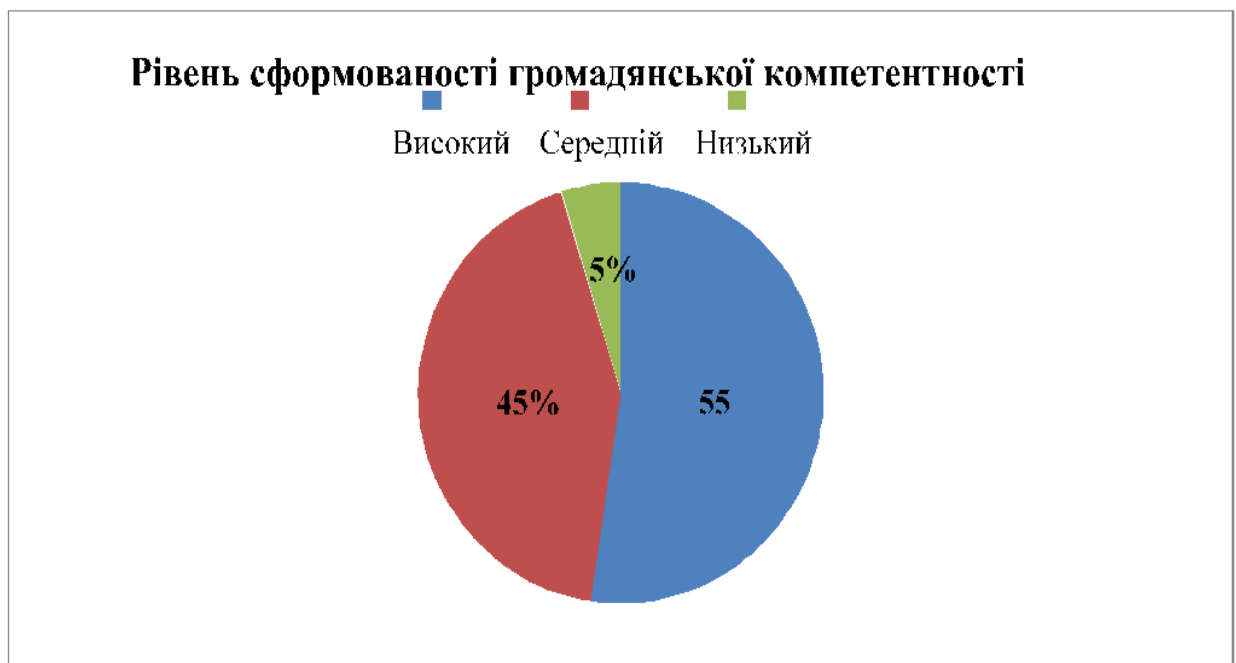

Рис.2.4. Рівні досягнень сформованості основ громадянської компетентності

**Рівні сформованості основ громадянської компетентності учнів
3 – Б класу після впровадження експериментальних матеріалів**

Рівень сформованості	Учні	
	Абсолютні одиниці (22 особи)	Відносні одиниці (%)
Високий	10	45,5%
Середній	11	50%
Низький	1	4,5%

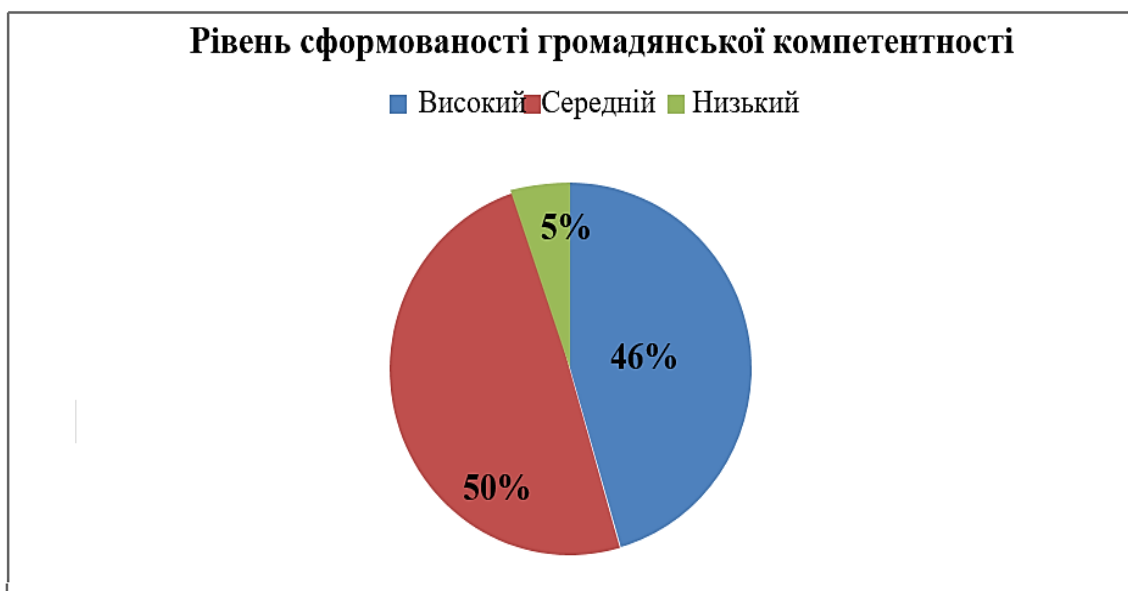

Рис. 2.5 Рівні досягнень сформованості основ громадянської компетентності.

Проаналізувавши, результати можна зробити висновок, що рівень сформованості пізнавальної діяльності після формуального експерименту став вищим. Відсоток учнів з високим рівнем став більшим на 30,1 %, середній рівень став нижчим на 21,8%, учнів з низьким рівнем лише 5 %. За отриманими результатами ми здійснили порівняльний аналіз рівнів сформованості громадянської компетентності учнів.

**Показники сформованості громадянської компетентності
експериментальної та контрольної груп після формувального
експерименту**

<i>Рівні сформованості громадянської компетентності</i>	<i>Учні</i>			
	<i>З – А</i>		<i>З – Б</i>	
	<i>Абсолютні одиниці (20 осіб)</i>	<i>Відносні одиниці (%)</i>	<i>Абсолютні одиниці (22 особи)</i>	<i>Відносні одиниці (%)</i>
Високий	11	55%	10	45,5%
Середній	9	45%	11	50%
Низький	1	5%	1	4,5%

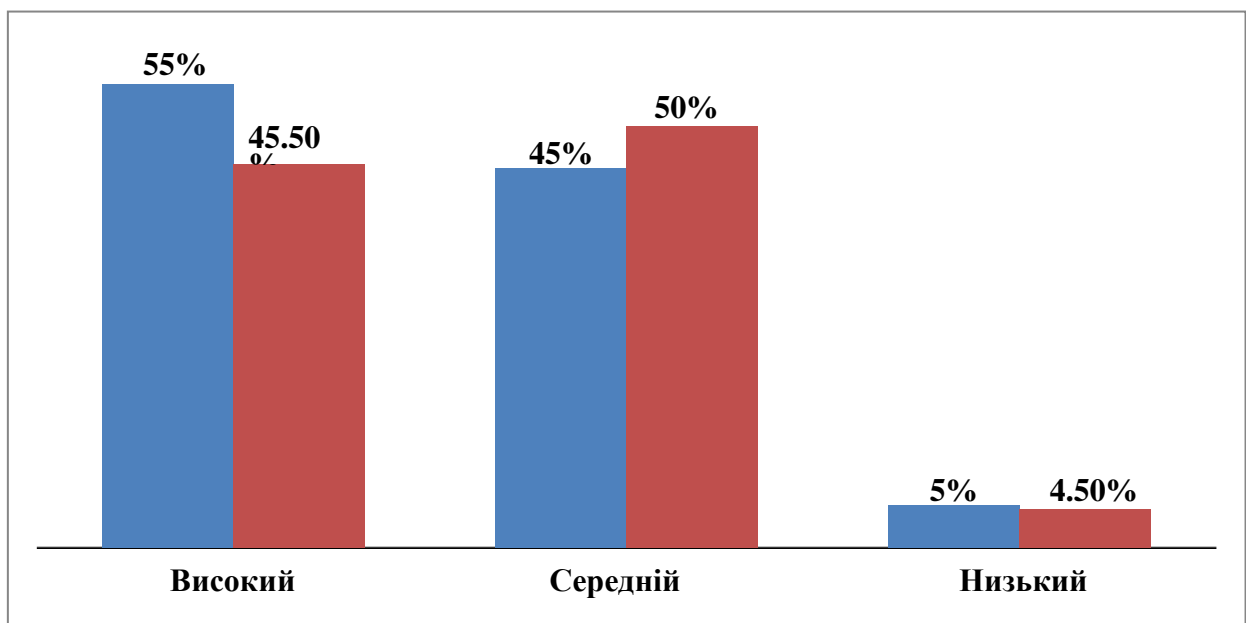

Рис. 2.6. Діаграма рівнів сформованості громадянської компетентності

На основі цих даних ми порівняли показники рівнів сформованості громадянської компетентності експериментальної та контрольної груп після формувального експерименту. Результати демонструє таблиця 2.8 та діаграма 2.7.

Порівняльна таблиця рівнів сформованості основ громадянської компетентності 3 – А (ЕГ) та 3 – Б (КГ) класу до і після формувального експерименту

Рівні сформованості громадянської компетентності	Учні							
	ЕГ (3 – А)				КГ (3 – Б)			
	КЕ		ФЕ		КЕ		ФЕ	
	Абс. одиниці (20 осіб)	Відносні одиниці (%)	Абс. одиниці (20 осіб)	Відносні одиниці (%)	Абс. одиниці (22 особи)	Відносні одиниці (%)	Абс. одиниці (22 особи)	Відносні одиниці (%)
Високий	6	24,9%	9	41%	11	55%	10	5,5%
Середній	12	66,8%	10	54,5%	9	45%	11	50%
Низький	2	8,3%	1	4,5%	1	5%	1	4,5%

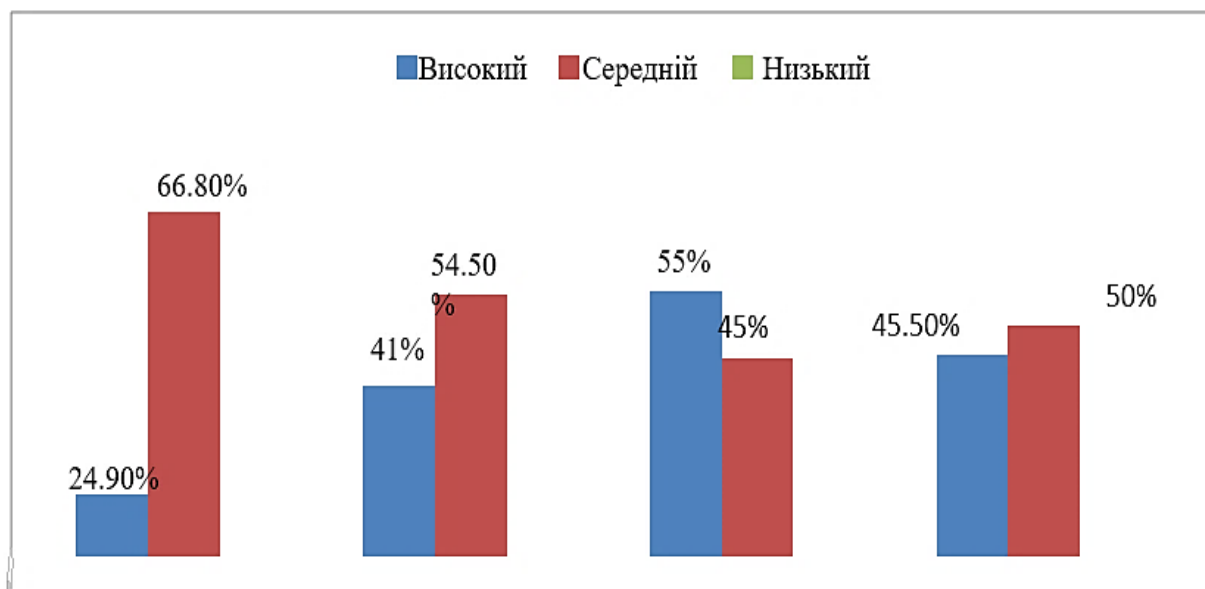

Рис. 2.7. Діаграма таблиця рівнів сформованості основ громадянської компетентності 3 – А (ЕГ) та 3 – Б (КГ) класу до і після формувального експерименту

Отже, спираючись на результати дослідження ми можемо зробити висновок, рівень сформованості основ громадянської компетентності учнів початкової школи в експерименті підвищився її організації через інтерактивні вправи за вище зазначених умов.

В межах другого розділу нами було визначено стан впровадження інтерактивних вправ у формування основ громадянської компетентності з курсу «Я досліджую світ» в 3 класі під час проходження педагогічної практики, здійснено аналіз результатів дослідження.

За результатами анкетування учнів було встановлено, що вони в загальному знайомі з правами громадянина та цікавляться цією темою, але причиною їх низького рівня є дещо низька підготовленість вчителів та мала забезпеченість сучасною методичною літературою.

У межах реалізації завдань дослідження, нами були підібрані та застосовані інтерактивні вправи для демократичного громадянства та освіти з прав людини структури громадянської компетентності у матеріалах швейцарсько-українського проекту DOCCU «Навчання демократії», це – цінності та ставлення.

З набору цінностей ми виокремили – повага до людської гідності та прав людини, до якої підібрали інтерактивну вправу «Дерево прав людини», вона формує і розвиває в учнів систему концептуальних поглядів для оцінювання прав людини. З шести ставлень, ми обрали громадську свідомість, до якої підібрали інтерактивну вправу «Перегони на повітряних кулях», вона дає змогу учням дізнатись про універсальні цінності у правах людини

Результати показали, що більшість учнів мають високий рівень сформованих знань після проведених уроків. Це ми зрозуміли по їх обґрунтованих відповідях та враженнях від уроку. У дітей сформувався інтерес до вивчення курсу «Я досліджую світ». Рівень сформованості основ громадянської компетентності учнів початкової школи в експерименті підвищився її організації через інтерактивні вправи за вище зазначених умов.

Отже, як ми бачимо, що впровадження інтерактивних вправ відіграють важливу роль у формуванні основ громадянської компетентності.

ВИСНОВКИ

У дослідженні висвітлювалась проблема формування в учнів основ громадянської компетентності засобами інтерактивних вправ. Результати проведеного експерименту доводять його ефективність, підтверджують висунуту гіпотезу та дозволяють зробити такі висновки.

Проблема формування основ громадянської компетентностей у молодших школярів є актуальною для сучасної освіти, але недостатньо методично забезпеченою на практиці. Одним із шляхів, який допоможе цю проблему розв'язати, є використання інтерактивних вправ у процесі формування основ громадянської компетентності.

«Громадянська компетентність» у педагогічній літературі тлумачиться як інструмент для розширення можливостей розвитку особистості в суспільстві, стимулювання її мотивації, автономії та відповідальності. Це – особистісне інтегроване утворення, яке має своє змістове наповнення: знання та їх критичне розуміння, навички та вміння, цінності, ставлення.

Найбільш цікавою для нас є структура громадянської компетентності, представлена колективом науковців швейцарсько-українського проєкту DOCCU (керівник в Україні Н. Протасова), які займаються впровадженням освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини.

Структура громадянської компетентності представлена чотирма складовими, які мають своє змістове наповнення та які утворюють особистісне утворення учня: знання та їх критичне розуміння, навички та вміння, цінності, ставлення.

До складової цінності входять загальні переконання людей про цілі, яких потрібно досягти в житті. Вони мотивують і слугують засадничими принципами під час прийняття рішень про те, як діяти. Вони виходять за межі конкретних дій і контекстів, мають усталені, нормативні, якісні характеристики, що визначають кінцеве рішення про те, як потрібно чинити в кожній конкретній ситуації. Вони зумовлюють стандарти та критерії для

оцінювання власних дій, так і дій інших людей; обґрунтування думок, ставлення та поведінки; вибір між альтернативами; бажання впливати на інших.

Складова громадянської компетентності ставлення – це така ментальна налаштованість, якої людина набуває щодо іншого (наприклад: людини, групи, події, питання тощо). Ставлення зазвичай має чотири компоненти: переконання або думки про об'єкт ставлення, емоції або почуття до об'єкта, оцінювання (позитивне або негативне) об'єкта та схильність поводитися в особливий спосіб щодо об'єкта

Основою складової навички та вміння є здатність дотримуватися комплексних, добре організованих зразків мислення та поводитися в адаптивній манері для того, щоб досягти кінцевої мети.

Складова громадянської компетентності знання та їх критичне розуміння базується на необхідності усвідомленні та оцінюванні значень у контексті демократичних процесів та міжкультурного діалогу, щоб стимулювати роздуми та критичне оцінювання того, що було зрозумілим і розтлумаченим.

У процесі дослідження встановлено, що інтерактив – означає здатність взаємодіяти чи знаходитись в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною). Це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, одним із завдань якої є створення комфортних умов навчання, за яких кожен учасник процесу відчуває свою інтелектуальну спроможність інтерактивне навчання – це насамперед діалогове навчання, під час якого здійснюється взаємодія вчителя та учня.

Для реалізації завдань дослідження було розроблено анкети для вчителів та учнів, використані такі методи: спостереження, бесіда, аналіз, синтез, порівняння та узагальнення.

З метою з'ясування стану сформованості основ громадянської компетентності в учнів 3-го класу, було розроблено критерії та рівні їх сформованості. Так, критеріями стали: повага до людської гідності та прав людини; громадянська свідомість. Оцінка кожного з даних критеріїв співвідносилася з рівнями сформованості основ громадянської компетентності

молодших школярів, виявлених і описаних у нашій роботі: високий, середній, низький.

Досліджуючи стан формування основ громадянської компетентності у констатувальному експерименті було встановлено, що переважна більшість учнів мають середній рівень сформованості основ громадянської компетентності.

Експериментальне дослідження проводилося на базі Комунального закладу загальної середньої освіти «Початкова школа № 5 Хмельницької міської ради». Для реалізації дослідження нами було розроблено плани-конспекти уроків для 3 – Б класу(ЕГ) з курсу «Я досліджую світ», до яких входять такі інтерактивні вправи: «Дерево прав людини» (робота в групах), «Перегони на повітряних кулях» (роботав групах), «мікрофон», «мозковий штурм», нескінченні речення, робота в парах, коло ідей.

Контрольний замір після формувального експерименту показав такі результати у 3 – А класі (ЕГ) з 20 учнів 9 мають високий рівень сформованості основ громадянської компетентності, середній рівень – 10 учнів, низький був – у 1 учня. Порівняно з констатувальним експериментом, у 3 – А класі високий рівень збільшився на 16,1%, середній рівень знизився на 12,3%, низький рівень знизився на 3,8%.

Таким чином, гіпотезу дослідження підтверджено, мету досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Роздуми про освіту : статті, нариси, інтерв'ю. Київ : Знання України. 2004. 738 с.
2. Бібік Н.М., Вашуленко М.С., Мартиненко В.О. та інші; Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : монографія. Київ: Педагогічна думка, 2014. 346 с.
3. Бондаревська Є. В., Кульневич С. В. Педагогіка : особистість в гуманістичних теоріях і системах виховання. Київ, 2009. 560 с.
4. Будна Н. О., Гладюк Т. В., Заброцька С. Г., Шост Н. Б., Лисобей Л. В. Я досліджую світ : підручник для 3 кл. закладів загальн. серед. освіти : у 2-х ч. Ч. 2. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2020. 160 с. : іл.
5. Бурау О.Ф., Смирнова М.О. Формування громадянської компетентності учнів засобами інформаційно-комунікативних технологій. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/viewFile/939/701>
6. Васютіна Т.М. Підготовка студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів громадянської та соціальної компетентностей в контексті ідей І. Зязюна // Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (11-12 квітня 2019 року м. Чернігів). Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2019. С. 45 – 51
7. Васютіна Т.М. Формування у студентів навичок ефективної співпраці у процесі роботи з різними видами медійних ресурсів соціального та природничого змісту // Психологічний і педагогічний дискурс: наукові записки вчених : збірник матеріалів конференції / за заг. ред. проф. Т. О. Олефіренка. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020.
8. Васютіна Т., Телецька Л. Напрями підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів основ громадянської компетентності // Науковий часопис. Серія 17. Випуск 31. 2019. С. 40-45. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/30881>.

9. Васютіна Т., Телецька Л. Реалізація Концепції розвитку громадянської освіти в Україні у підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності // Освітній простір України. 2019. № 4. С.25-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2019_15_13

10. Всі ми потрібні. URL: https://www.youtube.com/watch?v=yt3D_4yda0M).

11. Голлоб Р., Крапф П. Навчаємо демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. Пер. з англ. та адапт. Протасової Н.Г. Київ: Основа, 2016. Т.6. 100 с.

12. Головня Н. М. Рівні і критерії готовності майбутнього педагога до професійної мобільності // Педагогіка вищої та середньої школи. 2014. Вип. 41. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/PVSSh_2014_41_8.pdf.

13. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/>.

14. Доміна В.В. Формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання. Методичний посібник. Хмельницький : ХГПА, 2014. 132 с. URL: nvo28.ucoz.ua › repozutar › domina.

15. Дуже важливо навчити цьому наших дітей. URL: <https://www.facebook.com/promum.com.ua/videos/1872605186336833/>.

16. Живемо в демократії. URL: <https://www.living-democracy.com.ua/>.

17. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

18. Застосування інтерактивних технологій у навчанні молодших школярів : Методичний посібник для вчителів початкової школи / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко, О.А. Біда та ін. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 304 с.

19. Золотавина О. Інтерактивні технології навчання при вивченні англійської мови у вищому навчальному закладі. 2011. Вип. XVIII. Ч. I. С. 24 – 28.

20. Інтерактивні методи навчання : Навч. посібник. / За заг. ред. П. Шевчука і П. Фенриха. Щецін : Вид-во WSAP, 2005. 170 с.

21. Колісник-Гуменюк Ю. Інтерактивні технології як метод громадянського виховання. URL: http://users/admin/Downloads/Mir_2011_4_34.pdf.

22. Коваленко В.В. Формування соціальної компетентності молодших школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : посібник / за наук. ред. проф. М. П. Лещенко. Київ, 2017. 192 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/pdf>.

23. Ковальчук І. П. Шляхи формування громадянської компетентності молодшого школяра в сучасній освіті крізь призму педагогічних ідей В. О. Сухомлинського. URL: www.google.ua/clck/jsreidir.

24. Комар О. А. Інтерактивні технології у ВНЗ. URL: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/375/1/interaktivni_tehn_VN_Z.pdf.

25. Комар О. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивної технології: дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Умань, 2011. 512 с.

26. Компетентності для культури демократії / Укладач О. Овчарук. Київ : Європейський центр імені Вергеланда, 2018. 35 с.

27. Кондрашова Л.В. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності. Київ : Вища школа, 1987. 143 с.

28. Концепція «Нова українська школа». URL: <http://nus.org.ua>.
29. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/.../2018/.../1-kontseptsiya-rozvitku-gromosviti-v-ukraini-1701201>.
30. Королова І. Д. Формування життєвих компетентностей молодших школярів засобами впровадження інноваційних технологій. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/36289/.
31. Матвієнко О. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи першого ступеня : автореферат дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 ; Нац пед. ун т ім. М. П. Драгоманова. Київ : 2010. 34 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10072>.
32. Методична скарбничка. URL: <http://www.novadoba.org.ua/metodical/>.
33. Мотузки. URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg.
34. Навчальні програми для 1-4 класів. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3-4 клас. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Турова.osvitnya.prohrama.1-4/Турова.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf>.
35. Про проєкт. URL: <https://docsu.in.ua/pro-proekt/>.
36. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. URL: http://issuu.com/anja_79/docs/pometun/.
37. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання : теорія, практика, досвід. Київ, 2002. 135 с.
38. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання : наук- методичний посібник / О. Пометун. Київ : Видавництво А.С.К., 2011. 192 с.
39. Пометун О. І. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти // Рідна школа. 2015. №1. С. 65-69.

40. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності : погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів. 2015. № 23. С. 18.

41. Пономаренко Л. Виховання громадянськості у молодших класах // Початкова школа. 2021. №3. С. 17–20.

42. Романюк С.К., Проценко Н.Ю. Використання інтерактивних методів навчання на уроках англійської мови // Актуальні проблеми філології та методики викладання гуманітарних дисциплін. Наукові записки РДГУ. 2018. С. 133-135. URL: <http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/621/1/%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%A1.%D0%9A.%2C%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9D.%D0%AE..pdf>.

43. Савченко О. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 2-є вид., доповн., переробл. Київ : Богданова А.М., 2009. 226 с.

44. Савченко, О. Я. Дидактика початкової освіти : підруч. для вищ. навч. закл. вид. 2-ге. Київ : Грамота, 2013. 503 с.

45. Скемська А. Формування громадянської компетентності. Плекаємо члена суспільства // Початкова освіта. 2015. № 37. С. 2-4.

46. Стеблюк С. В., Староста В. І. Інтерактивне навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців економічних спеціальностей : навчальний посібник Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 156 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23208/1/2017_Steblyuk%20S_%20Starosta%20V_%20156%20s..pdf.

47. Сухомлинський В. Розмова з молодим директором. Київ : Радянська школа, 1988. С. 559

48. Тарнопольський О. Б. Експерієнційно-інтерактивне навчання іноземної мови для спеціальних цілей у немовному ВНЗ : сутність підходу // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. 2010. Вип. 17. С. 125-133.

49. Тверезовска Н.Т., Сидоренко В.К. Метододогія педагогічного дослідження : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 440 с.
50. Терещенко В. А. Діалогічність спілкування як умова інтерактивної взаємодії вчителя з учнями // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. 2010. Вип. 9. С. 619-628.
51. Тесленко М. Вплив інтерактивних методів на формування пізнавальної самостійності студентів педагогічних університетів // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наукових праць / [За заг. ред. проф.В. І. Сипченка]. Вип. III. Ч. II. Слов'янськ : СДПУ, 2010. С. 58-66.
52. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти. 3-4 класи. URL: <http://mon.gov.ua>.
53. Тополя Л. В. Про інтерактивні прийоми навчання під час академічної лекції // Didactics of mathematics : Problems and Investigations. 2015. Issue 24. P. 52-57.
54. Україна – це ти. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HBLzV2P2y_s
55. Уроки гарного поведження. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=X-SBрумоRCg>.
56. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посіб. Вид. третє, перероб. і допов. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2013. 230 с.
57. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / Укладач Н.М. Степанова. Черкаси : Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. 44 с.
58. Хома О. І. Формування компетентностей у молодших школярів у контексті сучасних реформ. URL: <http://od.kubg.edu.ua>.
59. Ціннісний дискурс в освіті в епоху глобалізації та інформаційної революції : вибрані публікації представників наукової школи академіка АПН України, доктора філософських наук, професора, заслуженого діяча науки і

техніки України Віктора Андрущенка / Міністерство освіти і науки України. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 550 с.

60. Щербак І.В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів: сучасні підходи до проблеми. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/14_6.pdf.

61. Щербак І.В. Модель формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до громадянського виховання учнів // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології, 2019, № 3 (87). URL: <https://pedscience.sspu.sumy.ua/wp-content/uploads/2019/07/14.pdf>.

62. Щербак І.В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи. Матеріали XIV Міжнародної наукової інтернет-конференції «*ADVANCED TECHNOLOGIES OF SCIENCE AND EDUCATION*». URL: <http://intkonf.org/scherbak-iv-pidgotovka-maybutnogo-vchitelya-do-gromadyanskogo-vihovannya-uchniv-pochatkovoyi-shkoli/>.

63. Щербак І.В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи. Автореф. дис.... к.п.н. Черкаси. 2010. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2010/10civups.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.

64. Юрченко О.Ю. Суть поняття «громадянська компетентність» у фахових джерелах // Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» : Збірник статей V Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції (20-21 жовтня 2018р). Івано-Франківськ, 2018. С. 213-215.

65. Юрченко О.Ю. Методика формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи // Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» : Збірник статей VI Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції. Івано-Франківськ, 2019. С. 222-223.

66. Юрченко О.Ю. Теоретичні засади підготовки майбутніх вчителів до формування основ громадянської компетентності в молодших школярів засобом інтерактивних вправ // Науковий простір студента : пошуки і знахідки : Збірник статей Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції, м. Київ. Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2020. С. 438-439.

67. Юрченко О.Ю. Суть і структура громадянської компетентності учня нової української школи // Освіта і наука – 2020 : Зб. наукових праць. Київ : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2020. С. 493.

68. Юрченко О.Ю. Практична підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування основ громадянської компетентності учнів засобом інтерактивних вправ // Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» : Збірник статей VII Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції. Івано-Франківськ, 2020. С. 431-432.

69. Який друг справжній? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TAbmgJYI8pE>.

70. Як поліцейський «обдурив» сліпу дівчину. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/avakov/56ed273bb702f>.

71. Якименко С.І., Іванець Н.В. Педагогічні технології в початковій школі : Збірник інтерактивних вправ. Миколаїв. СПД Румянцева Г.В., 2018.

72. Якименко С.І. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи : монографія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011.

73. «YES I CAN – Paralympics RIO 2016 – We`re The Superhumans!». URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА для учнів 3-го класу

«Твої права і обов'язки»

Кожна людина, яка знаходиться в суспільстві, має свої права та обов'язки незалежно від кольору шкіри чи очей, незалежно від того, де вона народилася, незалежно від того хто її батьки, незалежно від статі, віку.

Кожна людина – це особлива і неповторна особистість, яка має сама визначати своє місце в житті й реалізовувати свої здібності.

Заздалегідь вдячні Вам за згоду взяти участь в цьому опитуванні 😊

1. Твоя стать:

* чоловіча

* жіноча

2. Скільки тобі років:

3. Відміть всіх, хто живе разом з тобою:

* мама _____

* брати _____

* бабуся _____

* дідусь _____

* вітчим _____

* мачуха _____

* тітка _____

* дядько _____

* інші _____

4. Як би ти описав відносини у Вашій сім'ї:

* Дружні _____

* іноді бувають сварки _____

* іноді ми навіть не вітаємося _____

* постійні сварки _____

* іноді бувають бійки _____

* інші _____

5. Зазнач, які засоби покарання найчастіше застосовують до тебе твої батьки:

* фізичне покарання _____

* моральні _____

* інше: _____

6. Як ти вважаєш, чи завжди покарання застосовують справедливо:

* Завжди справедливо _____

* Майже завжди справедливо _____

* Найчастіше несправедливо _____

* Завжди несправедливо _____

7. Чи Ви коли-небудь задумувалися про те, що маєте певні права:

* Так _____

* Ні _____

* Іноколи _____

8. Чи хотіли б Ви знати свої права:

* так _____

* ні _____

* можливо _____

9. Хто на Вашу думку є юристом?

10. Кого називають громадянином?

Чи потрібно вивчати свої права та обов'язки?

* так _____

* ні _____

* іноколи _____

11. Чи знайомий ти з правами громадянина?

* так

* ні

12. В якому документі записано права громадянина України?

13. Чи вважаєш ти, що запитання цієї анкети є актуальними (важливими)

та їх треба вивчати:

*так

* важко відповісти

Щиро вдячні вам за відповіді!

Анкета для вчителів 1-4 класів

Шановні колеги! Ми проводимо анкетне опитування з метою діагностики компетентності вчителів у галузі «Громадянська та історична». Заздалегідь дякуємо Вам за згоду взяти участь в цьому опитуванні!

1. Що таке громадянська компетентність?
2. Які ви знаєте основні громадянські компетентності?
3. Що на вашу думку є результатом громадянської освіти?
4. Як ми формуємо громадянську компетентність у дітей?
5. Реалізація завдань предмету «Я досліджую світ» сприяє формуванню таких ключових компетентностей:
 6. Яким методам і формам в навчальній діяльності ви надаєте перевагу?
 7. Інтерактив – це
 8. Які інтерактивні вправи ви застосовуєте на уроках?
 9. Чи є ефективним навчання із застосуванням інтерактивних вправ?
 10. Як ви вважаєте, які якості громадянина слід формувати в першу чергу?
 11. Коли на вашу думку, слід почати формувати громадянські компетентності?
 12. Які проекти ви плануєте проводити, в основі яких формування громадянської компетентності?
 13. Чи використовуєте Ви завдання, в яких би виявлялась громадянська реакція учнів?

План – конспект урокуТема: Права та обов'язки громадян.

Мета: Розширювати знання учнів про Конституцію України як основний Закон держави. Допомогти усвідомити зміст понять «права і обов'язки», «бюджет», «податки». Виховувати патріотичні почуття, повагу до Конституції України.

Обладнання: Конституція України, «Казка про податки» І. Коцар (уривки), підручник (Я досліджую світ 3 клас, Будна Н. О.), віночок з квітів.

Тип уроку: комбінований

Хід уроку

I. Організація класу.

II. Перевірка домашнього завдання.

Словесна розминка

Читання висловів про мову2.Склади прислів'я. *мова саме дорога*

життя Рідна людині, як(Рідна мова дорога людині, саме як життя)

III. Повідомлення теми і мети уроку.

– Діти, послухайте уважно вірш Ірини Жиленко і ви зрозумієте про що ми будемо з вами сьогодні говорити.

Дитя моє, права дитини ти мусиш вивчити сумлінно.

Це так потрібно, так важливо,напевно знати в наші дні:

коли з тобою справедливо вчиняють, а коли і ні.

Тож прочитай, завчи напам'ять,порадь і друзям прочитать.

Хай прочитають тата й мама, –закони всім потрібно знать!

– Закони записані у Конституції. Слово «конституція» походить із латинської мови, якою говорили ще в Стародавньому Римі. А означає воно «устрій, установлення», тобто будь – яка конституція визначає, якій бути державі, де ми живемо, а також – наші права і обов'язки. А вони є в усіх і в кожного.

– Сьогодні ми ознайомимося з основними правами і обов'язками громадян України, навчимося поважати ці права і виконувати обов'язки.

IV. Актуалізація опорних знань

1. Синтез думок «Закінчи речення»

Конституція – це ... (*Основний Закон України*). В ній записані ... (*права і обов'язки громадян*).

– *Інтелектуальна скринька* Що таке право? (*Право – це те, що ви можете робити, у чому вам неможливо відмовити*).

-Що таке обов'язок? (*Обов'язок – це те, що ви повинні робити, що є обов'язковим для виконання*).

V. Сприймання та усвідомлення нового матеріалу

1. Розгляд статей Конституції про права. (*Виступ учнів – консультантів*)

Стаття 24. Громадяни України мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Стаття 27. Кожна людина має право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання.

Стаття 43. Кожен має право на працю.

Стаття 45. Кожен має право на відпочинок.

Стаття 47. Кожен має право на житло.

Стаття 49. Кожен має право на охорону здоров'я.

Стаття 52. Діти рівні у своїх правах.

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

2. Завдання міркування. Робота з підручником (с.65)

(діти знайомляться з думкою інших)

3. Розгляд статей Конституції про обов'язки. (*Виступ учнів – консультантів*)

– Громадяни України поряд з правами мають і обов'язки перед державою.

Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

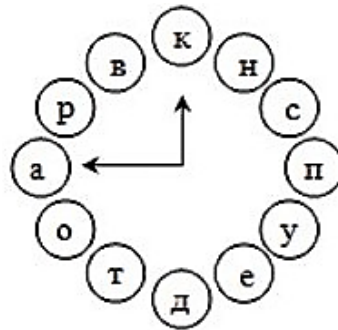
Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє відюридичної відповідальності.

4. Дидактично – економічна гра (цікаве завдання)

– Діти, якщо ви розгадаєте зашифроване слово, то зрозумієте про який ще обов'язок йтиме мова.

$$\begin{aligned} 11 &= 8 + * \\ 15 &= * + 7 \\ 12 &= 6 + * \\ 17 &= * + 8 \\ 13 &= 6 + * \\ 12 &= * + 4 \\ 12 &= 0 + * \end{aligned}$$

(Податок)

– Одним із обов'язків громадян є сплата податків, про це записано в статті 67 Конституції України.

– Для чого потрібно це робити? Спробуємо розібратися.

5. Робота в групах «Дерево прав людини»

(Учитель просить учнів намалювати гарне дерево та назвати його «дерево наших прав людини». Знизу стовбура учні повинні написати «права людини». Потім до дерева додають кілька основних гілок з ключовими компетенціями ми, які, на думку учнів, становлять або повинні становити частину прав людини. По закінченню роботи, учні розміщують свої малюнки на стіні та пояснюють іншим, що на них написано).

VI. Підсумок уроку. Рефлексія. Узагальнення та систематизація знань учнів. Складання віночка прав і обов'язків.

(На дошці намальоване коло, діти по черзі називають права і обов'язки громадян і прикріплюють квіти, вирізані з паперу).

– Чи сподобався вам наш віночок? Якщо ми будемо добрими громадянами своєї держави, то життя наше буде таке ж барвисте, як цей віночок.

VII. Домашнє завдання *(диференційоване)*

Скласти розповідь – міркування «Якою я бачу Україну завтра»

План-конспект уроку

Тема: відповідальність за правопорушення

Мета: продовжити ознайомлення учнів із правовими поняттями, із можливими правопорушеннями серед дітей; довести невідворотність відповідальності за скоєні правопорушення; вчити оцінювати приклади позитивного й негативного ставлення до старших і молодших; виховувати бажання дотримувати правил співжиття в суспільстві.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання.

Фронтальна бесіда.

Учні розповідають про живопис митців-земляків та вироби народних майстрів краю.

Зачитують складений перелік пам'яток архітектури рідного краю.

– Чому необхідно берегти пам'ятки архітектури?

III. Актуалізація опорних знань

Робота в парах

– Пригадайте, які права та обов'язки мають учні? З'єднайте стрілочками відповідні поняття.

Дотримувати правил особистої гігієни		гратися, відпочивати
навчатися	ПРАВА	берегти шкільне майно
старанно вчитися		охороняти природу
вільно висловлювати свою думку	ОБОВ'ЯЗКИ	користуватися бібліотекою, портивною залюю
дотримувати норм поведінки		дотримувати правил дорожнього руху

– Де записані права й обов'язки у вигляді законів? (У Конституції України)

– А навіщо нам потрібні закони? (Закони підказують, як усім жити у злагоді і мирі.)

– Як громадяни повинні ставитися до законів своєї держави? (Поважати і виконувати їх)

– Як ви гадаєте, чи всі у нашій державі дотримують законів? Наведіть приклади із життя.

– Чи є серед дітей порушники законів?

– Як називають таких дітей? (Правопорушник, злочинець, невихований, поганий)

III. Повідомлення теми і мети уроку

– Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про правопорушення серед дітей та юридичну відповідальність за їх скоєння.

IV. Вивчення нового матеріалу

1. Повідомлення вчителя

– Життя змусило людей установити безліч різних правил, які керують стосунками між людьми. Ми зустрічаємось із ними на кожному кроці.

Ти заходиш до школи, і перед тобою на стіні – правила поведінки учнів.

Сідаєш у трамвай чи тролейбус – перед тобою правила користування міським транспортом, коротше – правила для пасажирів.

Заходиш у кінотеатр і тут свої правила, яких повинні дотримувати глядачі.

Дуже суворі правила дорожнього руху.

Але існують правила, обов'язкові для всіх громадян країни, ким би вони не були – дорослі чи діти, робітники чи селяни, вчителі чи учні, пішоходичи пасажири. Це такі правила, що встановлюють порядок у всій державі, правила, за якими живе держава, обов'язки кожного громадянина та його права. Ці правила затверджує найвища влада у країні, а в нашій країні – Верховна Рада

України. Називаються такі правила державними законами. Поважайте закони своєї держави!

Закон – це концентрація багатвікової мудрості і багатвікового добра. Закон захищає й оберігає перш за все тебе, твою сім'ю, твоє щастя, майбутнє твоїх дітей. Порушувати закон – це все одно, що рубати гілку, на якій ми сидимо.

Умійте підкорятися закону, дисципліні, порядку, нормам людського співжиття. Не будьте мовчазними спостерігачами порушення закону.

«Якщо ти хоча б раз заплющиш очі на що-небудь, ти звикнеш заплющувати очі на все» (вислів, який приписують Г. С. Сковороді).

Закон – обов'язкове для всіх правило. Ухвалюється і захищається державою.

Головний закон держави – Конституція.

Хоча більшість людей нашої країни поважають закони, однак часто трапляються і їх порушення. Порушення законів бувають різні. Деякі з них не мають серйозних наслідків. Серйозні правопорушення називаються злочинами, а людей, які їх чинять, – злочинцями.

Провина – вина; проступок – порушення правил поведіння; злочин – проступок, що карається законом.

Злочин – суспільно-небезпечна дія з порушенням установлених правил і норм поведінки, яка заподіює людям зло.

Правопорушення – це антигромадський вчинок, який завдає шкоди суспільству та іншим людям.

Учені дослідили, що за останні десятиріччя у світі зросла агресія не тільки між дорослими, а й серед школярів. І як наслідок – кількість жорстоких злочинів. По радіо, з екранів телевізора ми бачимо і чуємо, як підлітки смертельно побили свого однокласника, вчинили крадіжку, вживають наркотики. Сьогодні в Україні в 11 виховних колоніях утримуються близько

Зтис. неповнолітніх дітей. Більшість з них засуджені за крадіжку, нанесення важких тілесних ушкоджень, убивство.

Цей факт поставив усіх перед гострою необхідністю вивчити причини виникнення агресії у дітей.

– Яку дитину можна назвати агресивною? (Вона обзиває дітей, б'ється, відбирає іграшки, грубо висловлюється, підриває дисципліну на уроках.)

– Звідки ж беруться агресивні діти?

Найчастіше – це діти із неблагополучних сімей, з психічними захворюваннями, а також діти з низькими моральними якостями.

– Які правопорушення найпоширеніші серед дітей? (Крадіжки, хуліганство, порушення правил дорожнього руху, бродяжництво, жебракування та ін.)

2. Робота в групах

– Чому люди порушують права іншої людини? Спробуємо встановити причини правопорушень.

Після обговорення в групах причини правопорушень записують на дошці.

Причини правопорушень:

- погано виховані, низькі моральні якості;
- жорстокість, агресія;
- безглузді бажання і вчинки, невміння керувати собою і відповідати за свої вчинки;
- неблагополучні сім'ї, діти-сироти, діти вулиці;
- конфлікти з однолітками;
- погіршення умов життя;
- незайнятість дітей;
- сучасний репертуар дитячих театрів, кіно, мультфільмів.

3. Робота за таблицею

Твої права, обов'язки, відповідальність
6-7 років
Ти маєш право навчатися в школі
Ти повинен сплачувати за проїзд у громадському транспорті
11 років
За вчинення особливо тяжкого злочину або в разі повторного вчинення злочину тебе можуть відправити до закладів соціальної реабілітації

4. Робота за підручником. Учні виконують завдання рубрики «Повтори те, що знаєш».

Вправа «Мікрофон»

Учні виконують завдання рубрики «Поділися своїми думками». Потім читають текст рубрики «Я хочу дізнатися».

Робота в парах

Учні виконують завдання.

Опрацьовують матеріали рубрики «Ознайомся з думкою інших людей» та виконують завдання.

- Прочитайте і запам'ятайте висновки. (Я дізнався, що... Япрагну...)
- Якими словами ви збагатили на уроці свій словник?

5. *Фізкультхвилинка*

Ось до лісу ми дійшли, Потім ми лісочком йшли І грибочок там знайшли.
Нагнулися, підняли,

У кошик поклали. І рушили далі.

Ми лісочком йшли,Малинку знайшли.

Дотягнулися, зірвали,У кошик поклали

І рушили далі.

Ми лісочком йшли,Пташеня знайшли.

Нахилилися, підняли,В гніздечко поклали І рушили далі.

V. Узагальнення та систематизація знань

1. Читання й обговорення вірша А. Костецького «Чемний герой» ЧЕМНИЙ ГЕРОЙ

Вітько-третьокласник крокує додому Героєм таким, що не снилось нікому.

Аж раптом Вітькові назустріч – першак.

Всміхнувся Вітько і промовив: «Так-так!». І, випнувши груди, підходить до нього.

– Гей, ти! Треба старшим давати дорогу! — І хлопця малого портфелем як лясне!

Аж всівся на землю малий першокласник... Вітько реготнув: «Так і треба, щоб знав!». І далі по вулиці покрокував.

– Яке правопорушення вчинив хлопець Вітько?

– Хто постраждав і міг постраждати у цій ситуації? (Першокласник і його батьки, які б дуже непокоїлися за життя і здоров'я свого сина, і батьки Вітька, і сам Вітько. За скоєння таких злочинів хлопцем його батьки можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності.)

– Чи відповідають діти за скоєні злочини?

– Одним із найпоширеніших і найнебезпечніших злочинів є крадіжки, хуліганство.

Хуліганство – це навмисні дії особи, що грубо порушує порядок і виражає явну неповагу до суспільства. Форми хуліганських дій можуть бути найрізноманітнішими: нецензурна лайка, бійки, безпричинні погрози, пошкодження майна. Міра покарання: позбавлення волі до 1 року або виправні роботи до 2 років. А злісні хуліганства караються позбавленням волі від 1 до 5 років. За особливо тяжкі злочини дитина сама несе відповідальність з 14 років. А до цього віку відповідальність за протиправні дії дитини несуть батьки, а діти направляються у спеціальні установи.

2. Робота в групах

– Оцініть ситуації. Скористайтеся словами для довідок та доповніть

речення.

Слова для довідок: жарт, правопорушення, жорстокість, хуліганство, злочин.

Ситуація 1. У спекотні дні хлопці часто поливають один одного водою.

Це... (жарт).

Ситуація 2. У спекотні дні хлопці часто поливають один одного водою.

Але ось один із хлопців додав у воду яскравий барвник, і... сорочка у його товариша змінила колір у деяких місцях. Це... (хуліганство).

Ситуація 3. Петрик за звичкою кинув свій портфель будь-де. Однокласники заховали портфель, і коли Петрик почав шукати його, налякавшись, що портфель зник, віддали загублену річ, порадивши при цьому не кидати речі будь-де, а бути акуратнішим. Це... (жарт).

Ситуація 4. Двоє школярів вирішили пожартувати над своїм товаришем і заховали його зимову шапку. Сашко, не знайшовши її, пішов додому без головного убору. Погода була холодною, і наступного дня Сашко лежав з високою температурою хворий. Це... (жорстокість).

Ситуація 5. Діти бешкетували на перерві і кидали одне в одного повні портфелі. Але ось один з портфелів потрапив у голову дівчинці. У результаті – тяжка травма. «Ми не хотіли, ми просто жартували», – виправдовувалися діти. Але чи можна назвати це жартом? Це... (правопорушення).

Ситуація 6. Василько кидав сніжками по машинах, які проїжджали повз нього. Одна із снігових кульок потрапила у лобове скло автомобіля. Водій від несподіванки різко загальмував. Водій машини, яка їхала позаду нього, не розраховував на це, і в результаті обидві машини зіткнулися. Один з водіїв отримав тяжкі травми на все життя. Як назвати вчинок Василька? Це... (злочин).

– Від пустощів до злочину – один крок! Жарти, пустощі, необдумані вчинки можуть призвести до правопорушень.

3. Обговорення ситуацій із мультфільмів

1) Фрагмент мультфільма «Аладдін» (крадіжка).

- Яке правопорушення вчинила героїня мультфільма?
- Чому Жасмін узяла булочку? (Хотіла нагодувати бідного хлопчика і не знала, що потрібно заплатити.)
- Чи звільняє від відповідальності незнання законів?
- Чи могла бути покарана Жасмін за скоєне правопорушення?
- Який висновок можна зробити? (Незнання законів не звільняє від відповідальності.)
- Та хіба може кожна людина знати всі закони? Звісно, ні. Як же бути? Ми вже говорили про добро і зло. Достатньо запам'ятати десять заповідей Божих, серед яких «не вбий, не вкради, шануй батька свого і матір свою, не давай хибних свідчень». Достатньо дотримувати цих заповідей, щоб не стати на стежку злочину.

2) Фрагмент мультфільма «Казка про загублений час» (небажання вчитися, відвідувати школу).

– Яке правопорушення скоїли герої мультфільма? (Діти не бажали відвідувати школу. Діти повинні відвідувати школу, держава виділяє кошти на навчання, обов'язок дітей – відвідувати школу, старанно та наполегливо вчитися).

– Які наслідки міг мати цей учинок? (Діти не отримують знання, можуть потрапити до рук шахраїв та злодіїв, можуть загубитися, батьки будуть хвилюватися тощо).

- Хто несе за це відповідальність і яку саме?
- Який висновок можемо зробити? (Не можна пропускати школу без поважних причин.)

4. Робота в групах «Перегони на повітряних кулях»

(Учитель керує грою. Учні розподіляються на групи, учні мають намалювати повітряну кулю та баластні мішки з піском. Баластні мішки з піском, що символізують десять прав людини. Учні уявляють, що вони подорожують на повітряній кулі і вона починає падати. Дітям потрібно визначити пріоритетність прав і скинути менш важливі права).

5. Творче завдання «Хороший міліціонер»

Педагог роздає групам дітей опис ситуацій. Учні розробляють план дій хорошого міліціонера в цих ситуаціях.

- З будинку втік хлопчик.
- Тато б'є свого сина.
- На вулиці побилися підлітки тощо.

Групу, що розробила найвдаліший план, нагороджують призом.

Бесіда

- Чим професія міліціонера відрізняється від інших професій?
- Чи були в житті вашої сім'ї випадки, коли ви зверталися за допомогою до міліціонера? Як ви вважаєте, міліціонер учинив правильно в цих випадках? Як би ви вчинили на його місці?
- Що необхідне, для того, щоб стати хорошим міліціонером?
- Хто повинен допомагати міліціонеру в його роботі?
- Чи повинні жителі міста допомагати міліціонеру? Чи були у вашому житті випадки, коли ви прийшли на допомогу міліціонеру?
- Чи любите ви переглядати фільми про міліцію? Що в цих фільмах вам найбільше подобається?

6. Читання й обговорення оповідання В. О. Сухомлинського

ХЛОПЧИКИ РОЗВАЖАЮТЬСЯ

У маленькому будиночку живе робітник. Йому потрібно вставати рано-вранці – о четвертій годині, йти до потягу, працювати декілька годин, а потім повертатися додому.

Одинадцята година вечора. На лавці, недалеко від будинку, де живе робітник, сидять троє підлітків. Один з них тримає в руках магнітофон. Він увімкнений на повну гучність. Гримить музика.

Робітник виходить з будинку. Він просить хлоп'ят:

- Вимкніть, магнітофон ви ж спати не даєте. Хлопчиська усміхаються.

Один з них говорить:

– А ми сидимо біля свого будинку.Робітник зітхнув і сказав:

– Ви – дикуни.

Люди, які не хочуть розуміти, що поряд із ними живуть інші люди,— гірше за дикунів.

7. Гра «П'ять речень»

Учні в п'яти реченнях формулюють засвоєні на уроці знання.

VI. Підбиття підсумків. Рефлексія

– Які знання ви отримали на уроці?

– Що итакє хуліганство? (Це умисні дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають неповагу до суспільства.)

– Чи були ви коли-небудь свідками хуліганства?

– Чи допускав хтось із вас хуліганські дії щодо інших людей?

– Які правопорушення найчастіше бувають у нашій школі?

– Чому деякі люди стають на шлях правопорушень?

– Що для кожного з вас є найбільшим злочином?

VII. Домашнє завдання

Підручник.